Ж. Ш. Мейланова, З.С. Исмаилова

2 – классда
«Лезги ч1ал» учебный пособие патал
методикадин меслятар

Махачкъала 2018

Ж.Ш. Мейланова, З.С. Исмаилова

2 – классда «Лезги чIал» учебный пособие патал методикадин меслятар (учебный пособие «Лезги чIал», З.С Исмаилова, Ж.Ш. Мейланова, А.Р. Рамалданов, М. «Просвещение» 2018г.)

Гъавурда твадай чар

ФГОС-дин 2 - несилдин программади вичин вилик школадин кIвалах обществодин шартIарихъ ва игьтияжрихъ галаз кьадайвал еридин жигьетдай цIийи дережадиз хкажунин мурад эцигнава. Сифтегьан школа ана гудай вири чирвилерин мягькем дибдиз элкъуьн, ада гьар са кIелзавай аялдиз школадин юкьван звенода къвезвай тарсар агалкьунралди чирдай мумкинвал таъминарунин мураддалди к1елунин, кхьинин, ачух чIалан, зегьметдин вердишвилерин бинеяр кутун лазим я.

И пособиди ФГОС-дин 2 - несилдин программади вири истемишунриз жаваб гузва. Ана ганвай тарсарин чешнедин планра цIийи тарсунин мана гьикI ачухардатIа ва тарсуна гьялна кIанзавай месэлаяр гьикI аялрин вилик эцигдатIа, ганва. Тарс гьевеслуди авун патал план-конспектрик къугъунин, ял ягъунин, тарсунин месэла эцигунин, ТСО ишлемишунин, гуьгьуьл ачухарунин декьикьаяр кутунва.

Гуьгьуьл ачухарунин декьикьа аялриз тарсуна цIийи тарс гунин вилик, аялар галат тахьун патал ва я тарсунин эхирда абурун фикир чирун патал тухун герек къведа. А вахтунда аялри шикилар чIугвада ва я гьазуран шикилар ишлемишда. Тарсарин план-конспектар аялрин вири фикир тарсунал желбдай къайдада, абурун гуьгьуьл ачухдай къайдада кхьенва. Гьар жуьре методикадин материалрин куьмекдалди муаллимди аялриз к1ват1алра к1валах ийиз чирда, яратмишунар гегьеншарда ва коллективда дуствал мадни гужлу ийида. Гьар аялдивай куьмек галачиз кьилди вичи тарс чириз хьун ФГОС-дин 2 лагьай несилдин важиблу месэлайрикай сад я. ЦIийи тарс сифте мягькемарайдалай кьулухъ кьилди ктабдихъ к1валах тухуни аялрин чирвилер къалурда.

Машгъулардай дидактикадин материалри аялрин чирвилер артухарда. Пособида кхьенвай къугъунри, мискIалри, мисалри, кроссвордри, схемайри, ребусри, фад лугьунри тарс аялрин фикирдайни гзаф важиблу ийида.

Пособида тарс тухунин, диктантрин, чIал гегьеншарунин къайдаяр ганва. ГъалатIрин винел кIвалах тухун патал тарсар тунва. Абур муаллимди, гъалатIар авунвай правилайриз фикир гана, туькIуьрда.

Пособидин материалар 2 - классда гузвай грамматика, программа фикирда кьуна туькIуьрнава. Идалай гъейри, грамматикадай, дуьз кхьинрай, чIал гегьеншарунай ганвай тапшуругъар и классда кIелзавай темайрин арада алакъа хвена, регьят тапшуругърилай

четинбурал яваш-яваш элячIунин истемишун фикирда кьуна гузва. Тарсуна цIийиз гузвай материалдилай гъейри, карточкайра алатайбур тикрарунин ва къвезмай темадиз гьазур хьуниз талукьарнавай тапшуругърини еке чка кьазва. Гьар темадай регьят- четинвилиз килигна пуд жуьредин карточкаяр туькIуьрдай мумкинвал ава.

И карди муаллимдивай гьар са аялдин кIелунин алакьунар фикирда кьун истемишзава: хъсан кIелзавай аял, муькуь зайиф аял агакьдалди акъваз тавун патал, кIелуниз адан гьевес хкажун патал, адаз четин тапшуругъ, зайифдаз лап регьятдиз тамамариз жедай тапшуругъ гун лазим я. КIвализ к1валах гудайлани и кар фикирда кьун чарасуз я. Пособидин материалар муаллимдивай цIийи тарс гудайла, алатай тарс хабар кьадайла, гайи тарсунай къачунвай чирвилер мягькемардайла, алатай тарсар тикрардайла, кIвализ кIвалах яз, яни тарсунин гьи макъамда хьайитIани ишлемишиз жеда. Пособие лезги школайриз сифте туькIуьрнавайди хьуниз килигна, адак бязи кимивилер кумукьун мумкин я. ГьакI хьайила, ктабдин ери гележегда мадни хъсанарун патал ийидай вири теклифар чухсагъул лугьуналди кьабулда.

2 - КЛАССДА ЛЕЗГИ ЧIАЛАН ДИБАР ЧИРУН

Учебный пособие туькIуьр хьуникай

2 – класс патал лезги чIалан учебный пособие 1 – 4 классар патал лезги чIалан ва литературадай кIелунин чешнелу программаяр 2 - несилдин Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз туькIуьрнава.

Учебный планда и классда лезги чIалаз гьафтеда 5 сят вахт чара авунва. Программада а сятер икI пайнава: грамматика, дуьз кхьин ва чIал гегьеншарун – 2 сят, литературадай кIелун – 3 сят. Учебный пособиеар гьам грамматикадин, гьам кIелунин материал 2013-йисалай кьилди-кьилди яз ганва. ЧIал гегьеншарунин кIвалах вири тарсара датIана тухуда. Гьаниз килигна чIал гегьеншаруниз талукь материал вири тарсарик ква.

2 – класс патал лезги чIалан учебный пособида материал вири тарсариз пайнава. Винидихъ къалурнавай сятериз талукь материал учебный пособида гудайла, ам тарсариз паюн и къайдада кьиле тухванва. Лезги чIалаз ганвай вири 170 сят сифте кьве патал пайнава: винидихъ лагьайвал 68 сят (гьафтеда 2 сят) грамматикадиз, 102 сят (гьафтеда 3

сят) кIелуниз чара авунва. Грамматикада ганвай 68 сятиникай учебный пособиеда 64 тарсунин материал ава. Ахтармишунин диктантар патал чара авунвай 4 сятинин материал учебный пособиеда авач. Учебный пособида гьар са тарс (кIелунин ва грамматикадин, классдилай къеце кIелунин, чIал гегьеншарунин. диктантдин), яни ам тухудай вахт вичин махсус лишандалди къалурнава.

ГРАММАТИКА, ДУЬЗ КХЬИН ВА ЧIАЛ ГЕГЬЕНШАРУН

Школада аялриз грамматикадай чирвилер гунин ва дуьз кхьинин вердишвилер кутунин макьсад аялрик грамматикадин жигьетдай дуьз, ачухдиз, мана-метлебдин жигьетдай дериндиз, интонациядин жигьетдай эсерлудаказ жуван фикирар гьам сивяй, гъалатIар квачиз кхьена лугьунин алакьунар кутун чарасуз я.

И месэла кьилиз акъудун патал 2 - классда грамматикадинни, дуьз кхьининни ч1ал гегьеншарунин тарсара ихьтин кIвалахар тухун меслят ийизва.

Ч1ал чирунин ва савадлуз кхьинин вердишвилерин диб грамматикадин чирвилер я, яни грамматикадай дерин чирвилер тахьанмаз, чIал чириз ва дуьз кхьинин вердишвилер къачуз жедач. Гьаниз килигна учебный пособиеда, кIелзавай аялрин яш фикирда кьуна, лезги чIалан грамматикадай са кьадар теориядай малуматар гузва. Амма им, аялриз сифте девирдилай башламишна, теориядин чирвилерикайни малуматрик гъавурдик кваз чIал чирдай даях авуна к1анда. И мураддалди грамматикадин чирвилер къачунинни, аялрин чIал гегьеншарунинни кхьинрин вердишвилер кутунин арада сих алакъаяр тайинарун чарасуз я. И алакъаяр тарсара тайинарун патал, ам менфятлуди хьун патал теориядин малуматрикай практикада даях жедай рехъ меслят къалурзава. Мягькем чирвилер къачуниз, аялар акьулдин жигьетдай вилик тухуниз, абурун чIал гегьеншаруниз куьмек гудай тапшуругъри учебный пособида еке чка кьазва. Гележегда грамматика чириз аялар гьазурун неинки бязи чирвилер къачуникай, гьак1ни аялрин акьулдинни фикир авунин алакьунар (месела, гафар. Абурун винел патан ухшарвал ва манадин жигьетдай абурун арада авай тафаватлувилер, сесеринни ва гьарфарин ва морфологиядин къурулушдиз килигна, умумиламишун) вилик тухуникай ибарат я.

2 – классда лезги чIал жуьреба-жуьре терефрихъай чирда. И классда лезги ч1ал чирун фонетикадай малуматар чирунилай башламишда. Аялри лезги чIалан сесер

гьарфарин куьмекдалди абур кхьинра къалурун (яни фонетика ва графика) чирда. Идан гуьгъуьнал алаз чIалан паяр чирунин винел кIвалахиз башламишда. ЧIалан паярикай 2 – классда анжах сифте малуматар суалрин куьмекдалди (вуж? вуч? гьихьтин? вуч авуна? вуч ийизва? вуч ийида? вуч жезва?) гуда.

Синтаксисдай аялар яваш-явашдиз предложение гафарикай жезвайдан, адак са гьихьтин ятIани мана жедайдан, предложенида са квекай ва я са никай ят1ани лугьузвайдан ва гафар чеб-чпихъ галаз алакъада жедайдан фикирдал гъида.

Лексикадин жигьетдай аялар манадиз чеб-чпиз мукьва ва акси гафарихъ галаз танишарда, жуван фикир дуьз лугьун патал ихьтин гафарикай менфят къачуз аялар вердишарда.

Лезги ч1алан вир и терефрин винел абур чеб-чпихъ галаз сих алакъада туна кIвалахда. Гьар са тарсуна гьам предложенидин, гьам сесеринни абур кхьинра къалурунин, гьам гафунин мана-метлебдин, гьам грамматикадиз талукь лишанрин винел кIвалахун лазим я. Учебный пособида материал гунни кьилин къайдани гьа ихьтинди я. Гьелбетда, тарсунин темадиз килигна, ч1алан и терефрикай сада кьилин чка кьада. ИкI туькIуьр тавуртIа, тарсунихъ гьич са метлебни жедач ва ам вичин мураддихъни агакьдач.

Лезги чIалан тарсарин вилик акъвазнавай важиблу месэлайрикай сад кIелзавай аялрик кхьинрин вердишвилер кутун я. 1 – классда аяриз гьарфар, абурун галкIурна кхьиз чир хьана. 2 – классда и вердишвилер вилик тухунихъ галаз сад хьиз, дуьз кхьинин вердишвилер кутада. И кIвалах лап регьят, лугьунинни кхьинин арада тафават авачир гафар ва ибараяр кхьинилай башламишда. И кIвалахдин нетижада аялриз туьк1уьр хьанвай гьарфар, урус чIалан сесерин *о, ё, ы, щ* гьарфар квай гафар, лабиал сесер квай, кьве сес са лишандалди (*е, я, ю*) къалурзавай гьарфар квай гафар дуьз кхьиз чир жеда. И жигьетдай 1 – классда кьиле тухвай гафар сесериз ва слогриз анализ авунин, схемадиз килигна гафар жагъурунин к1валах 2 – классдани давамарда.

И кIвалахри вирида аялар акьулдин жигьетдай вилик тухун лазим я. Тарсуна муаллимди тарс гунин къайдади, упражненийрин жуьрейри, аялри тапшуругъ тамамардайла фикир авунин жуьреди, куьрелди лезги чIал чирунин вири гьерекатди, вири кIвалахди аялар акьулдин жигьетдай вилик тухуда, абурун фикир ва кьатIунар хци ийида. Гьеле 2 – классда аялрихъ галаз чIалан материал анализ авунин, гафар къарши эцигунин

предложенияр разбор авунин кIвалахар тухун лазим я, вучиз лагьайтIа, чи фикирдалди, ихьтин кIвалахри аялрин кьатIунар деринарда ва гегьеншарда, абур акьулдин жигьетдай вилик тухуда. И месэла тамамаруниз талукь тапшуругъри учебный пособиеда бес кьадар чка кьазва.

МИХЬИ КХЬИНАР

2 – классдин программади аялрин кхьинар хъсанарун, абур каллиграфиядин винел кIвалах тухун истемишзава. Гьелбетда, 1 – классда аялриз кхьиз чир хьанва. Гила аялрин хатIарин, гьарфар ва абурун галкIунар дуьз кхьинин кIвалах давамар хъийида. Идалайни гъейри, аялри кхьинин еришар артухарунал кIвалахда.

Михьи кхьинрин винел к1валах 2 – классдани давамарун гьакIни и классда аялри кхьинрин кIвалахар, 1 – классдилай тафаватлу яз, маса жуьредин, са цIарцIинбур лугьудай тетрадра тухунихъ галаз алакъалу я. Эгер 1 – классда аялдин вилик тетрадда гьамиша чешне кватIа, гила, 2 – классда адан вилик са чешнени квач. Чешне анжах учебный пособиеда ганва. Гьавиляй 2 – классда ц1ийи жуьредин тетрадра кхьинрин чкаяр дуьз чара ийиз, ачухдиз кхьиз, михьиз, гьарфар бес кьадарда алгъурна кхьиз чирда. И классдани аялривай кхьинрин гигиенадин вири къайдайрал (дуьз ацукьун, тетрадь столдал дуьз эцигун, ручка дуьз кьун, кхьинар ийидайла гзаф гьалт тавун ва мсб.) амал авун, абур вилив хуьн истемишда, вучиз лагьайтIа 2 – классда кхьинрин кIвалахар гзаф, абурун кьадарар артух жеда. Михьи кхьинрин кIвалахар тамамардайла, кхьизвай гафарин, ибарайрин, предложенийрин винел дуьз кIелунин ва кхьинин жигьетдай гъалатIрин вилик пад кьунин кIвалах тухуда. Михьи кхьинрин винел гьам гъалат1ар квачиз дуьз кхьинин, гьам михьивилин ва каллиграфиядин терефрихъай гуьзчивал авун, абур вахт-вахтунда ахтармишун чарасуз я.

Михьи кхьинрин кIвалах тешкилун патал грамматикадин гьар са тарсунин материалдин арада михьи кхьинар патал тапшуругъарни ава. Михьи кхьинар патал материални са тIимил артух хьиз ганва. Амма аялри вирида и тапшуругъ вири тамамарун шартI туш. Классда авай аялрин алакьунар абурун кхьинрин вердишвилер фикирда кьуна, муаллимдивай кьилдин аялриз тапшуругъар, садбуруз гзаф, масадбуруз гзаф жеда. Лазим

акуртIа, муаллимдивай михьи кхьинрин кIвалах кIвале тамамарун патал гайитIани жеда. Куьрелди, муаллимдиз гьикI хъсан акуртIа, гьакI и кIвалах тухуда.

СИВИН ВА КХЬИНРИН ЧIАЛ

Сифтегьан классра лезги ч1алан тарсарин вилик акъвазнавай кьилин везифа кIелзавай аялрин сивин ва кхьинрин чIал ва идахъ галаз сад хьиз абурун фагьум-фикир, кьатIунар гегьеншарунва вилик тухун я. И месэла кьилиз акъун патал аялриз чIал ц1ийи гафаралдини ибарайралди девлетлу авун, абуруз чизвай гафарин манаяр тайинар хъувун, рахунра гафар дуьз ишлемишиз, рахунрин, ихтилатдин мурадриз килигна кутугай гафар хкягъиз вердишарун, предложенияр дуьз туькIуьриз, ван хьайи, акур вакъиадикай ва я шикилдай гъвеч1и гьикаяяр туькIуьриз чирун, яни кIелзавай аялрин чIалан дережа хкажун лазим я. И месэла жуьреба-жуьре рекьералди кьилиз акъудиз жеда. Грамматикадин тарсара ишлемишзавай материалрин мана-метлебдин ва художественный жигьетдай адан къешенгвилин къиметлувилихъ кьетIен метлеб ава. Гьар са упражненидин материалди, текстини гьар са гафунин манадиз ва ам рахунра, чIала ишлемишуниз фикир гуз тербияламишун лазим я. Упражненийрин чпин материал гьар жуьре гафаралди тафаватлу хьун лазим я, чни аник жуьреба-жуьре рекьерай гафар хьун лазим я: гьайванрин ва набататрин уьмуьрдай, школадин уьмуьрдай, чи уьлкведа кьиле физвай вакъиайрикай, аялрин кIвалахрикай, хизандин, школадин уьмуьрдай ва мсб. Яни гьар са упражненидик неинки аялрик дуьз кхьинин вердишвилер кутуниз, гьакIни аялрин гафарин кьадар артухаруниз куьмек гудай материал кутунва.

Ч1АЛ ГЕГЬЕНШАРУНИН КIВАЛАХ

Аялрин чIал гегьеншарунин кIвалах анжах са лезги чIалан тарсарал сергьятламишун тIимил я. И мураддалди гьак1ни амай предметар ва аялар элкъуьрна кьунвай вири яшайиш ишлемишун чарасуз.я. Аялрин чIал гегьеншарун патал абуар мукьувдивди тIебиатдин ва обществодин уьмуьр ва вакъиаяр дегишвилер гуьзетиз вердишарна кIанда. Аялрин чIал анжах абурун фагьум-фикир вилик тухунихъ галаз, абурун чирвилерин кьадар артмишунихъ галаз санал гегьеншариз жеда. Гьаниз килигна лезги чIал деринардай аялриз чирунин кьилин шартI абурун кIелунар яшайишдихъ галаз алакъалу авун, абуруз яшайишдай, тIебиатдай, видеоррай аквазвай, ктабрай чир жезвай крарихъ галаз алкъалу авун я. Гьаниз килигна чна аялри чпи жуьреба-жуьре чешмейрай

къачур чирвилер, уьмуьрдин тежриба ишлемишиз тадай тапшуругъриз (чи уьлкведа школада кьиле физвай вакъиадикай, тIебиатда жезвай дегишвилерикай, аялрин ва школадин уьмуьрдикай предложенияр туькIуьрун ва мсб.) кьетIен фикир ганва. Ихьтин тапшуругърин предложенияр вири кхьин шарт1 туш, вучиз лагьайтIа аялрин рахунрин ч1ал гегьеншарун лезги чIалан тарсара датIана кьиле тухвана кIанзавай месэла я.

Аялрин чIал гегьеншарунин карда лезги ч1алан тарсар муькуь предметрин тарсарихъ галаз алакъалу авунихъ еке метлеб ава. Ихьтин дуьшуьшрани аялрин чIалаз цIийи-цIийи гафар къведа, абурун манаяр тайинлу жеда. Идахъ галаз сад хьиз абурун чирвилер артмиш жеда ва чIал гегьенш жеда.

ЧIал гегьеншарун неинки аялрин гафарин кьадар артухаун, гьакIни чпин фикирар галай-галайвал лугьунин алакьунар кутун лаагьай гаф я. Учебный пособиеда ганвай грамматикадин тарсара материалда алакъалу чIалан вердишвилер кутадай упражненияр, тапшуругъар ава.

КIелзавай аялрин чIал гегьеншарунин кIвалах вири тарсара тухвана кIанзаватIани, винидихъ къейд авурвал, кIелунин тарсарин гьисабдай 9 тарс (сят) махсус чIал гегьеншаруниз талукьбур ганва.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ, ГАФ, СЕС, ГЬАРФ

«Предложение, гаф, сес, гьарф» разделдин тарсарин вилик акъвазнавай кьилин везифа 1– классда къачур чирвилер рик1ел хкуникай ибарат я. Малум тирвал, 1– классда кIелиз-кхьиз чирунин девирда аялар предложенидихъ галаз таниш я, абуруз предложение гафариз, гафар слогриз, сесериз анализ ийиз, сесер кхьинра гьарфаралди къалурдайди чизва. 2 – классда «*Предложение, гаф, сес, гьарф*» параграфда ганвай тарсара и малуматар рикIел хкида, абур гегьеншарда ва деринарда. И тарсуниз учебный пособиеда кьве тарс ганва.

И тарсара аялар чин къачуна кхьиз, предложенийрин сергьятар тайинариз, текстина предложенийрин, предложенида гафарин кьадар тайинариз, гафар слогризни сесериз анализ ийиз, гафуна кьилин сесинин метлеб тайинариз, сесер гьарфаралди къалуриз, преедложенияр туькIуьриз вердишарда. Сифтегьан классра кIелзавай аялри гафуна гьарф ахъаюнин, са гьарф масадал эвез авунин, артухан гьарф кхьинин гъалатIар гзаф ахъайда.

Аялар чин къачуна дуьз кхьиз вердишарун патал аялрив предложение сифте чпив кIелиз туна, четин гафар слогриз чара ийиз туна, абур гьикI кхьенватIа, рикIел хуьз туна, ахпа абур хуралай кхьиз тадай кIвалахарни кьиле тухуда. Амма аялри гьарфарал кхьинин вилик пад кьуна кIанда. Предложение кхьена куьтягь хьайила, аялри мад сеферда мукьуфдивди кIел хъувуна, дуьз кхьенват1а ахтармишун метлеблу я.

И девирда аялрив гзаф лугьуз кхьиз туна к1анда. Амма аялри кхьин лазим тир гафар ва предложенияр вилик амаз разбор авун хъсан я. И мураддалди чин къачунин кхьинриз чара авунвай бязи регьят предложенияр диктовка авунин кхьинри хъсан нетижаяр гуда. Гьавиляй и девирда лугьуз кхьинриз артух фикир гун лазим я.

«Предложение, гаф, сес, гьарф» темадиз 2 – классда махсус вахт чара авунватIани, предложенидин винел вири йисан къене кIвалахда. Амма йисан сифте кьиляй рахунра ва кхьинра са предложение муькуьдавай чара ийизвай, яни предложенидин сергьятар тайинардай упражненийри важиблу чка кьун лазим я. И жигьетдай алакъалу текстинай кьилдин предложенияр жагъуриз алакьуниз кьетIен метлеб ава. Ихьтин алакьунар кутунин карда предложение манадин жигьетдай алакъалу гафарикай туькIуьр хьанвайдал, адан интонациядал ва эхирда акъвазун (пауза авун) лазим тирдал аялрин фикир желб авуни куьмек гуда. Идалайни гъейри, предложенида никай ва я квекай лугьузватIа, тайинариз вердишаруни еке куьмек гуда.

Муаллимдин тапшуругъдалди аялри текстинай тайин тир фикир лагьанвай предложение жагъурда, точкайралди ва ч1ехи гьарфуналди текстина чара авунвай предложенияр жагъурда, суалриз тамам жавабар гунин предложенияр туькIуьрда, кьилдин предложенияр сад-садан гуьгъуьнал эцигна къайдаламишна, алакъалу текст туькIуьрда, суалриз ва я талукь шикилриз килигна предложенияр алакъаламишда. Идахъ галаз сад хьиз аялри предложенидин эхирда сес явашарунин ва акъвазунин, эхирда точка эцигунин предложенидин кьиле авай гаф чIехи гьарфунилай кхьинин вердишвилер къачуда. Предложенияр разбор ийидайла, аялри предложенида никай ва я квекай ва вуч лагьанват1а, тайинарда, *вуж? вуч? ни? куь?* Суалриз жаваб гудай гафар чара ийида. Ихьтин суалриз жаваб гудай гафар квай предложения туькIуьрда. Ихьтин кIвалахри аялриз 1 – классдилай авай чирвилерни вердишвилер гьам рикIел хкиз, гьам абур гегьеншар ва деринар ийиз куьмек гуда.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

ФГОС-дин 2 лагьай несилдин программади предложенидин винел кІвалах вири йисан къене тухун истемишзава. 2 -классдин эхирда и тема кІелунин мурад аялриз предложенидикай гилалди къачунвай малуматар умумиламишуникай, предложенияр туькІуьрунин алакьунрикай, предложенида гафарин арада алакъа (суалар эцигиз) тайинаруникай, предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое, предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигуникай, предложенидин кьиле чІехи гьарф ишлемишун вердишаруникай ибарат я.

Предложенида гафар сад-садавай манадин ва грамматикадин жигьетдай аслу тирди аялривай аннамишиз вердишарда, адавай предложение гъавурдик кваз туькІуьризни жеда. Суалрин куьмекдалди предложенида гафарин арада алакъаяр тайинарда. 2 - классда сифте яз регьят жуьреда предложенида гафарин арада алакъадин винел кІвалах ийиз башламишда. И вахтунда са гафунилай маса гафунал суал эцигиз вердишарун лап метлеблу я. Ихьтин суалрин куьмекдалди аялриз предложенидай алакъалу ибараяр (гафарин жуьтер) чара ийиз чирда. И жигьетдай лап регьят ва метлеблу тапшуругърикай сад гафарал суалар дуьз эцигун, тамам предложенийралди жаваб гун я.

Рахунрай предложение чара авунин кІвалахни давамарда. Предложение, лазим интонация хвена кІелиз, предложенидин эхирда точка, суалдин, эвер гунин лишанар эцигиз вердишарун гегьеншарда. И классда аялриз предложенида никай ва квекай раханватІа, гьам, абурукай вуч лугьузватІа, тайинарунин алакьунар кутада.

«Предложение» темададин винел кІвалах авунин кьилин тереф аялрин чІал гегьеншарун, жуван фикирар галай-галайвал лугьуз вердишарунинди я.

2-классда «Предложение» тема аялриз 1-классдилай авай чирвилер гегьеншарун ва деринарун хьиз гуда. 1-классда гьам гьазурвилин, гьам кІелиз-кхьинин чирунин деквирда аялар предложенидихъ галаз таниш я, абурулай предложенияр туькІуьриз ва предложенидай гафар къалуриз, гафарин кьадар къалуриз (сад лагьай гаф, кьвел лагьайди …) алакьун лазим я. 2-классда аялриз предложенидикай авай малуматар умумиламишна, абуруз цІийи чирвилер гуда, гьар са предложениди тайин тир са фикир лугьуда, предложенида са никай ва я квекай ят1ани лугьуда. Аялар текстинай предложенияр чара ийиз. Кхьинра предложенидин эхирда точкадин, суалдин ва эвер гунин лишанралди

къалуриз вердишарда. Предложенида сад лагьай гаф ч1ехи гьарфунилай кхьидайди, гафар чеб-чпихъ галаз алакъайра жедайди чирда. Аялар гьак1ни предложенияр туькIуьриз вердишарда.

Фикир са шумуд предложенидалдини лугьуз жедайди ачухарда. Абуру санал тамам текст тешкилда. Гьаниз килигна алакъалу са шумуд предложение туькIуьрунин к1валахар тухуда.

Предложениди са никай ва я квекай ятIани са фикир лугьудайди мягькемарун патал аялри элкъуьрна кьунвай яшайишдай, затIарикай ва мсб. предложенияр туькIуьрда. Аялри туькIуьрай предложенияр анализ авунин нетижада аялриз предложение кьве паюникай ибарат жедайди къалурда: сад лагьай паюнин предложенида никай ва я квекай лугьузватIа, кьвед лагьай паюна вуч лугьузватIа, къалурда.

Предложенида гафар чеб-чпихъ галаз алакъада жедайди ачухарун патал предложенидай гафарин жуьтер чара ийидай, предложенийрин сергьятар жуьреба жуьре тапшуругъар тухуда.

ЧIАЛАН ПАЯР

Существительное

Вуж? вуч? суалриз жаваб гудай гафар

Программадин «Существительное» раздел *вуж? вуч?* суалриз жаваб гудай гафарилай башламиш жеда. Им лезги чIалан грамматикадай малуматар къачунин сифтегьан (кам) къадам я.

И тема кIелунихъ галаз алакъалу яз *вуж? вуч?* суалар эцигиз ва абур чеб-чпивай чара ийиз чирунин месэла эцигзава. Существительнидихъ галаз сифте сеферда аялар танишардайла, яни 2 – классда и темадай тарсар тухудайла, жуьреба-жуьре тапшуругъар тамамарунин бинедал алаз. Аялар гафарал *вуж? вуч?* суалар эцигиз вердишарда. Яни и девирдин методика ихьтинди меслят ийизва. «Существительное» термин аялриз чирда, абур *вуж? вуч?* суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз танишарда, а суалриз жаваб гудай гафар текстерай жагъурда ва ахьтин гафар манадин жигьетдай кьилдин кIватIалриз чара ийида.

«Существительное» тема чирдайла, *вуж?* суал инсанрикай хабар кьадайла, *вуч?* суал амай вири затIарикай хабар кьадайла гудайди чирда. Амма сифте абуруз *вуч?* суалдиз жаваб гудай гари неинки затIар, гьак1ни гьайванрин, набататрин ва мсб. т1варарни къалурдайди, *вуж?* суалдиз анжах инсанрин тIварар тир гафари жаваб гудайди ачухарда.

И тема чирдайла, гьакIни инсанар ва шейэр грамматикада затIар тирди ачухарунихъ метлеб ава, яни *вужар? вучар?* суалриз жаваб гудай гафарни чирун чарасуз я. Ихьтин малуматар гудайла, *вужар?* суалди гзаф инсанар, *вучар?* суалди гзаф зат1ар къалурдай гафари жаваб гудайди. Упражненийрин винел кIвалах тухвана, ачухарда.

И тема кIелдайла, аялар *ни? куь?* суалдиз жаваб гудай гафарихъ галаз танишарун и суалриз жаваб гудай гафар тексерай жагъуриз и суалриз жаваб гудай гафар текстерай жагъуриз вердишарун важиблу я. Яни *вужар? вучар? ни? куь?* суалриз жаваб гудай гафарни *вуж? вуч?* суалриз жаваб гудай гафарикай тирди къалурун важиблу я.

Вуж? вуч? суалриз жаваб гудай гафар темадиз учебный пособиеда 7 сят къалурнава. Вири тема *вуж?* суалдиз жаваб гудай гафарилай башламишун меслят къалурзава. Учебный пособиеда материални гьа икI ганва: сифте *вуж?* суалдиз жаваб гудай гафар, ахпа *вуч?* суалдиз жаваб гудай гафар, ахпа *вужар? вучар?* суалдиз жаваб гудай гафар, эхирни *ни? куь?* суалдиз жаваб гудай гафар. Гьелбетда, ни? куь? суалдиз жаваб гудай гафарихъ галаз *вуж? вуч?* суалриз жаваб гузвай гафарин падеждин формадихъ галаз хьиз ваъ, предложенида никай ва я квекай рахазватIа, къалурдай гафарихъ галаз хьиз вердишарда.

ГЬАЙВАНРИЗ ГУЗВАЙ ЛАКIАБРА Ч1ЕХИ ГЬАРФ

Аялриз гьайванриз гузвай тIварара чIехи гьарф кхьидайди чирунин четинвал адакай ибарат я хьи, абуру гьайванрин тIварар тир гафарни абуруз язавай лакIабар сад-садак какадарда. Месела, кIвалин гьайванрин т1варар тир кицI, балкIан гафар абурун лакIабар тир Тарта, Шагьвар чеб-чпивай чара ийиз жедач. Идан себебни гъвечIи аялрин кьатIунрин кьетIенвилерикай ибарат я. Абурун кьатIунар гьеле тайин тир затIарилай алатна, абстракный къейдер ийиз жедай дережадиз акъатнавач. Гьаниз килигна аялар «Инсанрин тIвararин, фамилийрин кьиле чIехи гьарф» темадилай гуьгъуьниз «Гьайванриз гузвай лакIабра чIехи гьарф» темадал элячIда ва малуматдихъ галаз танишарда. Ахпа абуруз а

гьайвандиз язавай лакIабар ч1ехи гьарфунилай кхьидайди чирда. И мураддалди упражненияр тамамарунин нетижада учебный пособиеда ганвай тарифдал гъида: «Гьайванриз гузвай лакIабар чIехи гьарфунилай кхьида».

ШЕГЬЕРРИН, ХУЬРЕРИН ТIВАРАРИН КЬИЛЕ ЧIЕХИ ГЬАРФ

Шегьеррин, хуьрерин тIварарин кьиле ч1ехи гьарф тема чирунин четинвални идалай вилик квай темадин хьтинди я. Гьаниз килигна адан методикани «Гьайванриз гузвай лакIабра чIехи гьарф» темадай чирун меслят къалурзава.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ (ТАНИШВАЛ)

Гьихьтин? суалдиз жаваб гудай гафар

«Гьихьтин? суалдиз жаваб гудай гафар» тема кIелунин вилик важиблу месэлаяр акъвазнава. Абурукай сад лагьайди кIелзавай аялар *гьихьтин?* суалдиз жаваб гудай гафарихъ ва чIала, рахунра абурун метлебдихъ галаз танишарун я. И темадай гьак1ни гафариз *гьихьтин?* суал эцигиз ва а суалдиз жаваб гудай гафар *вуж? вуч? вуч ийизва?* ва маса ихьтин суалриз жаваб гудай гафаривай чара ийиз аялриз чирунин важиблу месэлайрикай сад я. Идалайни гъейри, 2 – классда к1елзавай аялрин чIал, рахунар *гьихьтин?* суалдиз жаваб гудай гафаралди девлетлу авуна кIанда.

Малум тирвал, прилагательнийри[1] затIарин жуьреба-жуьре лишанар (ранг, дад, екегъвечIивални ва мсб.) къалурда.

Гележегда аялри прилагательное аннамишун патал, гьеле 2 – классда аялар зат1арин жуьреба-жуьре лишанар тайинариз ва абур дуьз лугьуз вердишарун чарасуз я.

И тема чирунин нетижада аялриз са зат1ар масабурулай чпин лишанриз килигначара жедайди, а лишанар къалурун патал *гьихьтин?* суалдиз жаваб гудай гафар авайди чир жеда. Гьаниз килигна *гьихьтин?* суалдиз жаваб гудай гафар анжах затIар къалурдай гафарихъ галаз тах авуна чирда, яни зат1унин лишан а затIунихъ вичихъ галаз алакъада ава, абур чеб-чпивай чара тавуна чирна. Ихьтин къайдадин метлеблувални артух я.

[1] 2 – классда «прилагательное» термин гудач.

ГЛАГОЛ (ТАНИШВАЛ)

Вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? суалриз жаваб гудай гафар

2 – классда гафарал *вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида?* суалар эцигиз аялар вердишарунин месэла эцигзава. Аялрилай и суалар къведай гафар *вуж? вуч?* суал къведайбур, гьихьтин? суал къведай гафар чара ийиз алакьун лазим я. Яни им чIалан паярикай малуматар гунин, аялриз абур чирунин сифте, сад лагьай девир я.

Гьелбетда, аялриз анжах гафарал лазим тир суалар эцигиз чирун тIимил я. Идахъ галаз сад хьиз аялриз гафунин мана ачухариз чирна кIанда. Фикирар ачухдиз лугьунин карда чIала, рахунра глаголар ишлемишунин винел аялрин гуьзетунар тешкилна кIанда.

Малум тирвал, глаголди грамматикада затIуни ийизвай кар къалурда. ЗатIуни ийизвай кардикай малумат гун затIуникай вичикай малумат гунилай регьят (асант) я, вучиз лагьайт1а мисалрин куьмекдалди а «крар» аялрин чпин гьерекатрин куьмекдалди кьиле тухуз жеда. Ихьтин гафариз талукь суалри *(вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида)* чпини абурун мана ачухариз куьмек гузва. Анжах а суалар дуьз эцигиз, яни аялар крар къалурдай гафариз чпиз суалар гуз вердишарна кIанда. Месела, *руша кхьизва* ибара икI разбор ийида: *руша вуч ийизва?* – кхьизва**.**

Амма сифтегьан классра, иллаки аялрихъ галаз аялар сифте танишарзавай 2 – классда анжах затIарин гьерекатар къалурзавай гафар къачуна кIанда. Малум тирвал, лезги чIала ихьтин глаголрин кьадар лап т1имил я. Идалайни гъейри. *Ксанва, хъуьрезва* ва ихьтин маса кечмиш тежер глаголрин метлебар, яни затIар авай гьалар кьат1униз жедач. Гьаниз килигна муаллимди, и месэлаяр фикирда кьуна, затIари ийизвай крар къалурдай гафар аялри гъавурдик кваз кьатIундайвал талукь гафар хкяна, кIвалах тешкилна кIанда. И винидихъ къалурнавай вири лишанрин гафар крар къалурдай гафарик акатдайди аялриз чириз алахъна виже къведач. КIанзавайди ам туш. КIанзавайди простой глаголриз *вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида?* суалар эцигиз вердишарун я. ЗатIуни ийизвай кар грамматикадин термин хьиз ваъ, аялри чпи тамамарзавай, кьиле тухузвай кар хьиз чирна кIанда.

Аялар сифте *вуч ийизва?* суалдиз жаваб гудай, ахпа *вуч авуна?* ва *вуч ийида?* суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз танишарда. И мураддалди гьам, винидихъ лагьайвал,

аялрив чпив са гьихьтин ятIани крар кьиле тухуз тада, гьам, учебный пособиеда ганвайвал, шикилрин винел кIвалах тешкилда.

Ихьтин гафариз суалар эцигиз аялар вердиш хьайидалай кьулухъ вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? суалар *ни? куь?* суалрихъ галаз ва ахьтин суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз тах авуна гуда ва абурун арада алакъаяр тайинарда. Яни алатай материал (*вуж? вуч? ни? куь?* суалриз жаваб гудай гафар) рикIел хкана, цIийи материалдихъ галаз алакъаламишда.

ТIВАРЦIИЭВЕЗАР (ТАНИШВАЛ)[2]

2 лагьай классда аялриз тIварцIиэвезрин мана–метлеб ва адаз къведай суалрихъ галаз сифте яз танишарда**.** ТIварцIиэвезар ва существительнияр кьатIуниз чирда. Текстинай ксарин тIварцIиэвезар жагъурда.

Текстинихъ галаз кIвалах кьиле тухуда. Тикрар жезвай существительнияр ксарин тIварцIиэвезриз элкъуьриз чирда. Учебный пособиеда ганвай тапшуругърай тIварцIиэвезар жагъурда ва рахунра адан чка тайинарда**.**

ЛЕЗГИ Ч1АЛАН СИСТЕМАДИН КУРС

II КЛАСС

Фонетика, грамматика, дуьз кхьин ва ч1ал гегьеншарун

1 – классда чирай материал тикрарун.

Сесер ва гьарфар.

Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун.

Къуша сесер къвезвай гафар.

ТуькIуьр хьанвай (составной) **гь, гъ, кь, къ, хь, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI** гьарфар ишлемишун.

Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: **э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ъ** ишлемишун.

Гужлу ва зайиф сесер.

---

[2] [2] 2 – классда «т1вар1иэвезар» термин гудач.

Лабиал сесер **гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, кьв, хъв,** абур сивяй дуьз акъудун.

Слог. Гафар слогриз пай хьун. Гаф слогралди са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудун.

Алфавит. Алфавит чир хьун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакьун. Словардихъ галаз кIвалахдайла алфавит ишлемишун.

Ударение. Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакьун. Словардихъ галаз кIвалахун.

Гаф ва адан мана - метлеб

Яшайишда чIалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар.

Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

Разивал къалурдай гафар.

Предложение рахунрин уьлчме я

Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар чара авун. Предложение тIуькIуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакъа (суалар эцигиз) тайинарун.

Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин кьиле чIехи гьарф.

ЧIалан паяр

Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тIварцIиэвездикай умуми малуматар.

Существительное ва адан мана-метлеб

Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (*вуж? вуч? вужар? вучар?*) суалар. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин тIварарин кьиле чIехи гьарф.

Существительнияр къадарриз дегиш хьун (танишвал). Гзафвилин къадардин эхирар **-ар, ер, -яр (**практикадин рекьяй).

Прилагательное (танишвал)

Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз *(гьихьтин? гьи?)* къведай суалар. Прилагательнияр существительнийрихъ алакъада хьун. Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин кьадар. Прилагательнидин мукьва ва акси гафар (практикадин рекьяй гуьзетун).

Глагол (танишвал)

Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай *(вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хьана? вуч жеда?)* суалар. Глаголар чIала ишлемишун. Глаголдин вахтар (практикадин рекьяй гуьзетун). Глаголдин мукьва ва акси гафар.

ТIварцIиэвезар (танишвал)

ТIварцIиэвезрин мана-метлеб ва адан суалар. ТIварцIиэвезар чIала ишлемишун. Ксарин тIварцIиэвезар (практикадин рекьяй гуьзетун).

Тикрарун

Текст ва алакъалу чIал[1]

Рахунар. Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

Текст. Текст паяриз паюн ва абуруз кьилер гун. Сюжет авай текстинин план туьк1уьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тIварцIиэвезрин, союзрин**, ахпа, са сеферда, садлагьана, килигайтIа** ва ихьтин маса гафарин куьмекдалди алакъаяр тайинарун.

Текстинин кьилин фикир тайинарун. Текст туькIуьр хьунин схема: **сифте кьил, кьилин пай, эхир.**

Гьазур ва я вирида санал туьк1уьрнавай пландай гьикаядин текстинин изложение. Вилик амаз гьазур акуна, шикилрай ва я аялриз мукьва темадай (къугъунрикай, кIвалахрикай ва мсб.) сочинение (хуралай ва кхьена). Кхьинрин кIвалахрин шикил чIугун ва я жуван фикир лугьун 2-3 предложение кутун. Кагъаз кхьин.

Рахунар хъсанарун, хуралай ва кхьена тебрик ийиз чир хьун.

Эдеблу рахунар. ТIалабун, тавакъу къалурдай гафар ишлемишун.

МИХЬИ КХЬИНАР

ГъвечIи гьарфар кьилди-кьилди ва чеб-чпихъ галкIурна кхьин; 1) **н, ш, г, п, пI, т, тI, й, н, р, у; 2) л, м, н, ц1, ш, ь, гь, уь, ы; 3) а, о, ф, д, б, я; 4) э, х, хь, ж, з, к, кI, кь, къ.**

Ч1ехи гьарфар кхьин: 1) **И, Ш, Ц, Щ, Ч, Л, М, А; 2) О, С,Э Х, Е, Э, Я; 3) Ж,У, Н, К, Ю, Р, В, Ф; 4) Г, П, Т, Д, Б; 5) УЬ, ХЬ, ХЪ, КI, ТI, КЬ, КЪ, ГЪ, ГЬ, Ш.**

Гъил алуд тавуна кхьинрин еришар яваш-яваш йигинарун.

НЕТИЖАЯР

Хсуси нетижаяр

1. Жув Россиядин гражданин тирди аннамишунин бинеяр арадал гъун, жуван Ватандал, Дагъустандал, Россиядин халкьдал ва Дагъустандинни Россиядин тарихдал дамах авунин гьиссер, жув гьи миллетдикай ятIа аннамишунин гьиссер кутун. Россиядин гзаф миллетрин векилрикай ибарат обществодин ивирар (реликвия) арадал гъун, инсанпересвилин ва демократвилин ивиррихъ ялунин гьалар арадал атун.

2. КIелзавай касди яшайишдин жигьетдай къугъвазвай роль кьабулун ва аннамишун, кIелуниз майилвал авунин шартIар яратмишун ва гьар са кас патал кIелунихъ метлеб хьун таъминарун.

3. Гьар са аялдиз кьилди вичи кар кьиле тухунин мумкинвилер гун ва абуру ахлакьдин къанунрин патахъай чирвилерин бинедаллаз чпин гьерекатрин патахъай хиве гьатзавай жавабдарвал аннамишунин дережа хкажун.

4. Эдеблувилин, масадбурув къени ниятар аваз эгечIунин, масадан дердидикай хабар кьунин, абурун гъавурда гьатунин гьиссер деринарун.

Ислягьвал кIанивилел, сабурлувилел, хъсан майилвилер хьунал бинелу яз масадбурухъ галаз къени рафтарвал авунин важиблувал гьиссун.

5. Эстетикадин игьтияжар, ивирар (руьгьдин девлет) ва гьиссер арадал гъун.

6. Яшайишдин жуьреба-жуьре шартIара чIехибурухъ ва таяр-туьшерихъ галаз санал кIвалахиз алакьунин, чуьруькрик кьил кутун тавунин ва гьуьжет алай шартIарай дуьзгуьндаказ экъечIдай рекьер жагъуриз алакьунин ерияр кутун.

МЕТАПРЕДМЕТДИН АРАДА АВАЙ АЛАКЪАЯР

1. Вилик эцигнавай везифадал ва ам кьилиз акъудунин шартIарал асаслу яз, чирвилер къачунин гьерекатар планламишиз, абурал гуьзчивал тухуз ва абуруз къимет гуз, нетижа къазанмишунин виридалайни менфятлу

къайдаяр тайинариз алакьун.

2. Чирвилер къачунин кІвалахдин мурадар ва везифаяр кьабулиз ва хуьз, и кІвалах кьилиз акъудунин такьатар жагъуриз алакьун.

3. Яратмишунрин ва цІийивилер жагъурунин жуьредин месэлаяр гьялунин кІвалахдик экечІиз, абур гьялунин къайдаяр чириз алакьун.

4. Чирвилер къачунин кІвалахда агалкьун хьунин / агалкьун тахьунин себебрин гъавурда гьатиз, гьатта агалкьун тахьай шартІарани дуьзгуьн гьерекатар кьиле тухуз алакьун.

5. Чирвилер къачунин кІвалах кьиле фидайла, жува-жувал гуьзчивал авунин сифтегьан жуьрейрай кьил акъудун.

6. Чирвилер гунин ва практикадин месэлаяр гьялун патал лишанрин кІалубар арадал гъиз ва ишлемишиз алакьун.

7. Алакъа хуьнин (коммуникативный) ва чирвилер къачунин везифайрал асаслу яз, талукь делилар жагъурунин (справочный чешмейрай, ачух учебный информациядин майданда, интернетдай), кІватІунин, гьялунин, анализ гунин, агакьарунин ва баянар гунин жуьреба-жуьре къайдаяр ишлемишун.

8. Вилик эцигзавай мурадрал ва везифайрал асаслу яз жуьреба-жуьре стилрин ва жанрайрин текстер, абурун мана кьатІунна, кІелунин вердишвилер къачун.

9. Агъадихъ галай манадин (логикадин) гьерекатар кьиле тухуз чирун:

* гекъигун;
* анализ;
* синтез;
* сад хьтин, себебдинни нетижадин алакъаяр тайинарун;
* лугьуз кІанзавай фикирар кІалубда тун;
* малум тир манайрин жергедик кутун.

10. Жувахъ галаз суьгьбетзавай касдихъ яб акализ ва адахъ галаз рахаз, гьа са месэладай жуьреба-жуьре фикир аваз хьун мумкин тирди ва гьар садахъ вичин фикир жедай ихтияр авайди гьисаба кьаз гьазур яз хьун. Жуван фикир ачухариз, ам делилламишиз ва вакъиайриз къимет гуз алакьун. Алакъада хьунин ва чирвилер къачунин

месэлаяр гьялун патал, чIалан такьатар яз, диалогдикай ва монологдикай активдаказ менфят къачуз алакьун.

11. Саналди тир кIвалахдин умуми мурад ва ам кьилиз акъудунин рекьер тайинарун; везифаяр ва ролар паюнин патахъай меслятдал къвез, сада садал гуьзчивал ийиз, жува жув тухузвай тегьердиз дуьзгуьн къимет гуз алакьун.

12. Терефрин мукьвавилин гьиссер ва санал кIвалахунин интересар фикирда кьуна, чуьруькар дуьздаказ арадай акъудиз гьазур яз хьун.

13. Объектрин ва я тайин гьерекатрин арада авай важиблу алакъаяр ва рафтарвилер къалурзавай, предметрин арада авай асул метлебар чирун.

ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

1. Дагъустандин чIаларин ва культурадин майдан сад ва жуьреба-жуьре тирдан патахъай, миллетдин вичин хсуси къанажагъдин бине яз чIалан патахъай сифтегьан фикирар арадал гъун.

2. КIелзавайбуру чIал мили культурадин девлет, инсанри чпин арада алакъа хуьнин, сад-садан гъавурда гьатунин асул такьат тирди гьиссун, лезги чIал, жуьреба-жуьре миллетрин векилри чпин арада алакъа хуьнин чIал яз лезги чIалахъ авай метлеб аннамишун.

3. Лезги чIалан курсуниз талукь кьилин манаяр (фонетикадин, лексикадин, грамматикадин) - чIалан асул уьлчмеяр тир ва чIехи алакъаяр ва везифаяр лишанламишзавай манаяр (понятияр) сифте яз чирун.

4. Гаф - им чIала вичихъ кьве тереф авай уьлчме тирдан, гафунин манадинни ада ван ийизвай тегьердин арада алакъа авайдан гъавурда хьун. ЧIалан заместительный (лишан яз хьунин) везифа практикадин рекьяй карда аннамишун.

5. Лезги ва урус чIаларин нормайриз (орфоэпиядин, лексикадин, грамматикдаин) ва рахунин эдебдин къайдайриз талукь сифтегьан чирвилер къачун. Рахунин алакъа хуьнин мурадрай, везифайрай, такьатрай ва шартIарай кьил акъудун, алакъа хуьнин везифаяр агалкьунралди тамамарун патал чIалан кутугай такьатар хкягъиз алакьун.

6. Инсандин умуми культурадин ва ада ватандаш яз кьунвай рекьин лишан яз, дуьз рахунив ва дуьздаказ кхьинив рикIивай эгечIунин гьалар арадал гъун.

7. ЧIалан уьлчмейрихъ галаз чирвилер гунин гьерекатар кьиле тухуз вердишарун ва къачунвай чирвилер тайин агьвалатрай кьил акъудунин, практикадин ва алакъа хуьниз талукь (коммуникативный) месэлаяр гьялун патал менят къачуз алакьун.

ГУЬЗЛЕМИШЗАВАЙ ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

Аялрин чирвилерин алакьунар

Йисан эхирда II класс куьтягьзавай аялриз хьун лазим я: алфавит, гьарфарин тIварар, ачух ва ачух тушир сесерин лишанар, гафунин кьатI са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудунин къайдаяр.

Аялрилай алакьун лазим я:

- гафар, предложенияр, 30-40 гаф авай текстер, гьарфар ахъай тийиз, артуханбур кухтан тийиз, михьи хатIаралди дуьз кхьиз;
- гафар слогриз пайиз, къвезвай слог тайинариз. Гафунин кьатI са цIарцIяй маса цIарцIиз слогралди акъудиз;
- инсанрин тIварар, фамилияр, шегьерринни хьуьрерин, вац1арин тIварар, гьайванрин лакIабар чIехи гьарфунилай кхьиз;
- къуша гьарфар къведай, лабиал сесер квай, туькIуьр хьанвай гьарфар квай гафар дуьз кхьиз;
- **е, ю, я, й, ь,ъ** гьарфар квай гафар дуьз кIелиз ва кхьиз;
- фонетикадин разбор кьиле тухуз: гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва крар къалурдай гафар тайинариз;
- гафарал суалар дуьз эцигиз ва абурун куьмекдалди зат1ар, зат1арин лишанар ва крар къалурдай гафар тайинариз;
- **вуж? вужар?** суалдиз жаваб гудай гафар вуч? вучар? суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;

- предложенида гафарин арада алакъаяр тайинариз, предложенида кьилин членар (подлежащее ва сказуемое) чара ийиз;

- предложенидин кьиле чIехи гьарф ишлемишиз, эхирда точка, суалдин ишара, эвер гунин ишара эцигиз;

- суалрин куьмекдалди 40-50 гаф авай текстерай изложенияр кхьиз, тайин темадай 2-3 предложение туькIуьриз ва кхьиз.

КАЛЕНДАРДИННИ-ТЕМАДИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

II КЛАСС

(68 сят. Гьафтеда 2 сят)

Тематикадин планирование	**Аялдин кIвалахдин характеристика**
Тикрарун	
1 – классда чирай материал тикрарун. *Ч1ал гегьеншарун.* «**Гатун каникулар**» темадай гьикая туькIуьрун.	Алатай классда аялри чирай вири материал **тикрарун.** Муаллимдин куьмекдалди ганвай темадай гьикая туькIуьрун.
Сесер ва гьарфар	
Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун.	Сесер ва гьарфар **кьатIуниз хьун.** Ачух ва ачух тушир сесерин арада авай тафават (сесер ван жеда, гьарфар кхьида) **чир хьун.** Ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай **чара**

Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькIуьр хьанвай (составной) **гь, гъ, кь, къ, хь, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI** гьарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: **э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ъ** ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер **гъв, к1в, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, кьв, хъв,** абур сивяй дуьз акъудун. *ЧIал гегьеншарун.* Классди санал шикилдай гьикая туькIуьрун. **Ахтармишунин диктант.** **Слог.** Гафар слогриз пай хьун. Гаф слогралди са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудун. **Алфавит.** Алфавит чир хьун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакьун. Словардихъ галаз кIвалахдайла алфавит ишлемишун. **Ударение.** Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакьун. Словардихъ галаз кIвалах. *ЧIал гегьеншарун.* Текстинихъ галаз кIвалах.	**авун** ва гьарфаралди абур **къалурун**. Къуша гьарфар къведай гафар **дуьз лугьун ва кхьин.** ТуькIуьр хьанвай (составной) гьарфар квай гафар **дуьз кхьин**. **е, ю, я, й, ь, ъ** гьарфар квай гафар **дуьз кхьин.** Гужлу ва зайиф сесер **чир хьун.** Лабиал сесер **гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, кьв, хъв** квай гафар **дуьз лугьун** ва **кхьин.** Муаллимдин куьмек галаз классди санал даях гафар ишлемишиз гьикая **туькIуьрун.** Къачур чирвилер **ахтармишун ва къимет гун.** Гафар слогриз **паюн.** Гафуна слогрин кьадар **тайинарун.** Гафунин кьатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз слогралди **акъудун**. Лабиал сесер квай гафар са цIарцIяй муькуь цIарцIиз **дуьз акъудун.** Алфавит гьина ва вуч патал герек ят1а, **гъавурда тун**. Гьарфар дуьз **лугьун** ва абур алфавитдин къайдада **лугьун.** Ганвай гафар алфавитдин къайдада **эцигун.** Словардихъ галаз кIвалахдайла

Текстина ганвай суалриз жавабар гун. **Ахтармишунин диктант.**	алфавитдикай чирвилер **ишлемишун.** Ударение къвезвай гаф **тайинарун**. Ударение алай ва алачир слог **тайинарун.** Орфографиядин словардихъ галаз кІвалахун ва гьалтзавай четин гафар **жагъурун**. Тектинихъ галаз **к1валахун**. Тектинин тема ва кьилин мана **тайинарун**. Тектина ганвай суалриз **жавабар гун** ва даях гафар ишлемишиз текст **туькІуьрун.** Къачур чирвилер **ахтармишун ва къимет гун.**
Гаф ва адан мана – метлеб	
Яшайишда ч1алан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар. Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал къалурдай гафар. *Ч1ал гегьеншарун.* Суалрин куьмекдалди текст туькІуьрун.	Словардай гафунин мана-метлеб **тайинарун.** Гафунин мана-метлебдин **гъавурда тун.** Сивин, кхьинрин рахунар **кьатІуниз хьун.** Эдеблу гафарихъ **танишарун**. Танишвал гудайла, разивал къалурдайла ишлемишдай гафарихъ, ибарайрихъ ва предложенийрихъ галаз **танишарун.** Текстиниз **тІвар гун**. Ганвай суалрай текст **туькІуьрун** ва галай-галайвал мана **кхьин.**
Предложение рахунрин уьлчме я	
Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватІа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватІа къалурнавай	Гафарал суалар дуьз эцигун, тамам предложенийралди **жаваб гун**. Предложенида никай ва квекай раханват1а, **чир хьун**. Никай ва квекай раханват1а къалурнавай гафар

гафар чара авун. Предложение туькIуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакъа (суалар эцигиз) тайинарун. Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин кьиле чIехи гьарф. *ЧIал гегьеншарун.* Ганвай «**Къизилдин зул»** шикилдай классди санал суьгьбет туькIуьрун.	**тайинарун.** Гафарикай манадихъ кьадайвал предложенияр **туькIуьрун**. Суалрин куьмекдалди предложенида гафарин арада алакъаяр **тайинарун**. Предложенидин кьилин членар (подлежащее ва сказуемое) **чара авун**. Предложенидин эхирда лазим тир (точка, суал гунин ва эвер гунин) пунктуациядин лишан **эцигун.** Предложенидин кьиле чIехи гьарф ишлемишун. **«Къизилдин зул»** кьил ганвай шикилдиз килигун. Шикилдай даях гафар ишлемишиз суьгьбет **туькIуьрун.**
ЧIалан паяр	
Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тIварцIиэвездикай умуми малуматар.	ЧIалан паярихъ галаз (затIар, затIарин лишанар ва гьерекатар) суалар ва абуруз жаваб гудай гафар-тIварар **чир хьун.**
Существительное ва адан мана-метлеб	
Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (*вуж? вуч? вужар? вучар?)* суалар. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле	Существительнидин мана-метлебдин **гъавурда тун.** Существительнияр тир гафарал суалар **эцигун**. *Вуж? вужар?* суалдиз жаваб гудай гафар *вуч? вучар?* суалдиз жаваб гудайбурувай **чара авун.** Инсанрин тIварар, фамилияр, шегьерринни

чIехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин тIварарин кьиле чIехи гьарф. Существительнияр кьадарриз дегиш хьун (танишвал). Гзафвилин кьадардин эхирар **-ар, ер, -яр (**практикадин рекьяй). *ЧIал гегьеншарун.* Текстинихъ галаз кIвалах. Ганвай суалрай галай-галайвал текст туькIуьрун. **Ахтармишунин диктант.**	хуьрерин, вац1арин т1варар, гьайванрин лакIабар чIехи гьафунилай **кхьин.** Существительнийрин кьадар (теквиилин ва гзафвилин) **тайинарун.** Существительнияр кьадарриз **дегишарун** (ктаб - ктабар). Гзафвилин кьадардин эхирар **дуьз кхьин.** Текстиихъ галаз **кIвалахун.** Темадин кьил ва кьилин фикир **тайинарун.** Текстиниз **кьил гун.** Ганвай суалриз **жавабар гун.** ТуькIуьрнавай текст тетрадра **кхьин.** Кхьенвай текст **ахтармишун.** Чирвилериз **къимет гун** ва **ахтармишун.**
Прилагательное (танишвал)	
Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз (**гьихьтин? гьи?**) къведай суалар. Прилагательнияр существитель нийрихъ галаз алакъада хьун. Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин кьадар. Прилагательнидин мукьва ва акси гафар (практикадин рекьяй гуьзетун). *Ч1ал гегьеншарун.* Жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз (кIвалин гьайвандикай ва кIвалин цуькведикай)	Прилагательнидин мана-метлебдин **гъавурда тун,** абурал суалар **эцигун.** Прилагательнияр рахунра **ишлеми - шун.** Текстинай прилагатеьнияр **чара авун.** Прилагательнияр существительнийрихъ галаз **ишлемишун.** Прилагательнийрин кьадар **тайинарун**. Прилагательнияр кьадарриз **дегишарун.** Прилагательнийриз акси ва мукьва манаяр авай гафар **жагъурун.** Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай ва я жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз прилагательнияр ишлемишиз текст **туькIуьрун.** Тапшуругъ тамамардайла, жуван агалкьунар **ахтармишун.**

шикилар лугьунин текст туькIуьрун.	
Глагол (танишвал)	
Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай **(вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хьана? вуч жеда?)** суалар. Глаголар чIала ишлемишун. Глаголдин вахтар (практикадин рекьяй гуьзетун). Глаголдин мукьва ва акси гафар.	Прилагательнидин мана-метлебдин **гъавурда тун,** абурал суалар **эцигун.** Текстинай суалрин куьмекдалди глаголар **жагъурун.** Глагол предложенида гьи ч1алан пай ят1а, **тайинарун.** Глаголдин вахтарикай умуми **малуматар гун**. Глаголдин вахтар т**айинарун**. Глаголар вахтарин **формайра эцигун**. Галаголар вахтариз **дегишарун.** Тайин тир вахтунин глаголрин **мисалар гъун**. Тайин тир вахтунин глаголар **ишлемишун.** Текстинай глаголдин мукьва ва акси гафар **жагъурун** ва абур **дуьз кхьин.**
ТIварцIиэвезар (танишвал)	
ТIварцIиэвезрин мана-метлеб ва адан суалар. ТIварцIиэвезар чIала ишлемишун. Ксарин тIварцIиэвезар (практикадин рекьяй гуьзетун). *ЧIал гегьеншарун.* Текстинихъ галаз кIвалах. **Ахтармишунин диктант**.	ТIвацIиэвезрин мана – метлеб ва адаз къведай суалар **чир хьун.** ТIварцIиэвезар ва существительнияр **кьатIуниз хьун**. Текстинай ксарин тIварцIиэвезар **жагъурун.** Текстинихъ галаз **кIвалахун**. Тикрар жезвай существительнияр ксарин тIварцIиэвезриз **элкъуьрун**. Предложенийрикай текст **туькIуьрун**, адаз **кьил гун**, текст паяриз **паюн**, туькIуьрнавай текст вири **кхьин**. Шикилдай диалог **туькIуьрун**, анай тIварцIиэвезар **жагъурун** ва рахунра адан чка **тайинарун.** Чирвилериз **къимет гун** ва **ахтармишун.**
Тикрарун.	

Сятер тарсариз паюн

№	Тарс	Сятерин кьадар
1	Сесер ва гьарфар	33
2	Гаф	21
3	Предложение	10
4	Резервдин сятер	4
5	Вири	68

ТАРСАРИН ПЛАНАР

Тарс 1-1.

Тарсунин кьил: Предложение, гаф, сес, гьарф

Тарсунин метлебар: предложение вуч ятIа чирун, предложение гафарин кIватIалдилай тафаватлу ийиз чирун; ачух сесерикай, ачух тушир сесерикай ва гьарфарикай чиривилер артухарун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун; чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз предложение квез лугьудатIа чир жеда, предложение тушир гафарин кIватIални предложение тафаватлу ийиз чир жеда, предложенидин эвел ва эхир тайинариз чир жеда, гьарфарикай ва сесерикай чиривилер артух жеда.

Тадаракар: ктаб, слогар, ачух ва ачух тушир гьарфарин карточкаяр, шикил, алфавит, даяхдин лишанар, ТСО.

Тарсунин финиф

I. Тарс тешкилун.

Атанва чун тарсуниз

Дуьз илимар чир ийиз,

Дикъетдивди яб гуда

Гьар гафунин сир чириз.

II. Чирвилерин важиблувал.

- МискIалдиз жаваб лагь.

ЯхцIурни вад вах ава

Чпив зурба сирер гва

Вун абуруз мукьув хьухь

Ви къаст кьилиз акъатда. (Алфавит)

- МискIалдихъ гьихьтин мана ава?
- Чи мурадар кьилиз акъатун патал чаз михьи ва гуьрчег кхьинар гзаф герек къведа.

III. Михьи кхьинар.

МискIалдин жаваб гафунин сифте кьиле гьи гьарф ава?

Гила *А а* гьарф гуьрчегдиз са цIарцIе кхьихь ва кьвед лагьай ц1арц1е слогар: *ма, ла, ан, ак.*

Муаллимди доскадал дуьз кьхьинин къайда аялрин рикIел хкида.

IV. Гафарин диктант.

Афни, акьул, атIлас, ахъа, ацIай, акъажун, агъзур.

- Кьвед лагьай гафуна ачух сесерин кIаникай яру карандашдал цIар чIугу.
- Са гаф кваз предложение туькIуьра.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Шикилдай кIвалах. Предложенияр туьк1уьрун.

-Чна шикилдай вучар туькIуьрна? (Предложенияр)

- Предложенияр квекай арадал атана? (Гафарикай)

- Гафар квекай ибарат я? (Гьарфарикай ва сесерикай)

- Ктабдай тарсунин кьил кIела:

Предложение, гаф, сес, гьарф.

VI. Ял ягъунин декьикьа.

Къарагъ кIвачел, хкаж гъилер

НуькIре хьиз за лув гуда.

КIватна гъилер йигиндаказ,

Хкадариз рум гуда.

VII. Ц1ийи тарсунин винел кIвалах.

Упр. 1.

Хуралай предложенида авай гьар са гаф муькуьдахъ гьикI алакъада аватIа, аялрин фикирдиз гъида.

Упр. 2.

Схемайрай предложенияр туькIуьрна кхьин ва суалриз жавабар гун.

Упр. 2.

Предложенияр туькIуьрун патал герек къведай гафар доскадал жеда ва абурун манадихъ аялар танишарда.

-Аялар, доскадал алай гафариз предложение лугьуз жедани?

Акъатна, школа, зул. (Ваъ)

- Вучиз? (Ана гафар алакъада авач)

- Винидихъ к1елай предложенийра мад вуч кьетIенвал авай?

(Гьар са предложенида акьалтIай фикир квай)

- Предложенида сифте гаф гьихьтин гьарфунилай башламишзава? (Ч1ехидалай)

- Предложенидин эхирда вуч лишан эцигнава? (.)

Гила чавай предложение квез лугьудатIа нетижа акъудиз жеда. Фикирар санал кIватIин.

Нетижа 1.

АкьалтIай метлеб квай са ва я сад- садахъ галаз алакъалу са шумуд гафуниз предложение лугьуда.

VIII. Мягькемарун патал упражненияр.

1. Упр. 3.

   Схемайрай предложенияр туьк1уьрна кхьин ва суалриз жавабар гун.

2. Упр. 4. (хуралай)

3. Правилодин винел кIвалах.

   Вирида правило кIелда. Кьвед, пуд аялдивай правило хабар кьада.

IX. Гуьгьуьлдин декьикьа.

-Аялар, куь гуьгьуьл тарсуна гьикI ятIа, заз шикилралди къалур.

Аялри рангунин шикилар (цуьк, рагъ, циф, марф) чIугвада. Муаллимди шикилрал амал авуна, аялрин гуьгьуьл чирди ва ял агъунин декьикьа тухуда.

X. Ктабдихъ галаз кIвалах.

1. Упр. 5.

   Гьарда вичи- вичиз кьилди тетрадра тамамарда.

2. Упр. 6.

XI. КIватIалра кIвалах.

Упр. 7.

Аялар пуд патал пай жеда.

Гьар са кIватIалда авай аялри са емишдикай 3-5 предложение туькIуьрда. Гьар кIватIалдай сада кIевиз кIелда.

XII. Къугъун.

Жуьтера к1валах. АтIузвай слогрикай гафар ва предложение туькIуьрда**. А ял ри и чер а тIуз ва.**

- Арадал вуч атана? (Предложение)
- Предложенида шумуд гаф ава? (Пуд)
- Предложенидин сифте кьиле авай гаф гьихьтин гьарфунилай кхьида? (ЧIехи)
- Предложенидин эхирда вуч эцигда? (.)

XIII. Тарс умумиламишун.

- Къе чун тарсуна квекай рахана?

- Квез лугьуда предложение?

XIV. КІвалин кІвалах.

Упр. 8.

Ц1ийи гафарихъ танишарда ва гафарганда кхьида.

Хъсан къимет кІандай аялри чІулавдиз кхьенвай гафар кваз предложенияр туькІуьрна, кхьида.

XV. Тарсунин нетижа.

Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кІвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Тарс 1-2.

Тарсунин кьил: Предложение, гаф, сес, гьарф.

Лезги чІалан алфавит ва гафарин тІварар.

Тарсунин метлебар: Лезги чІалан алфавит ва гьарфарин тІварар чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер гегьеншарун, ачух сесерикай, ачух тушир сесерикай ва гьарфарикай чиривилер артухарун, чІал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: Аялриз лезги алфавитда авай гьарфарин кьадар ва тІварар чир жеда, ачух ва ачух тушир гьарфарин кьадар ва гьарфар чир жеда, алфавитдин къайдада вири гьарфар хуралай чир жеда.

Тадаракар: ктаб, алфавит, гьарфар, слогар, карточкаяр, рангунин карандашар, шикил, даяхдин лишанар, рангунин мелер, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Тарс тешкилун.

Чун куьчеда къугъвана,

Зенгинин ван атана,

Секиндаказ хтана,

Тарсуниз гьазур хьана.

II. КІвалин кІвалах ахтармишун.

КІвалин кІвалах кІелда ва кхьенвай къайда ахтармишда.

Кьвед- пуд аялди карточкайрай кІвалахда.

III. Чирвилерин важиблувал.

Доскадал гатун шикил ала. Шикилдай 3-5 предложение туькІуьрда.

Упр. 9.

IV. Михьи кхьинар.

МискІал.

Гъилер- кІвачер хьайиди туш,

Лувар кваз, лув гайиди туш,

Уьмуьрдани вичиз яд кьван

Мад са затІни к1аниди туш. (Балугъ)

Б б гьарф гуьрчегдиз са цІарцІе кхьида.

Гьарда *б* гьарф квай 5 гаф кхьида.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

- Гафар квекай арадал къведа?(Гьарфарикай).

- Вири гьарфар нивай лугьуз жеда? (аялар алахъда, амма вири рикІел жедач)

- Гьарфар, садни ахъай тавуна, вири лугьун патал вучда?(Жергеда твада)

- Сад садан гуьгъуьнал алаз туькІуьрнавай гьарфариз алфавит лугьуда. Къе чна тарсуна вуч чирда? (Алфавит)

VI. Гуьгьуьлдин декьикьа.

VII. ЦІийи тарсунин винел кІвалах.

1. Упр. 11.(Хуралай.)
2. Упр. 12. (Кхьин.)
3. Упр. 13. (Хуралай)
4. Упр. 14. (Хуралай)

VIII. Ял ягъунин декьикьа.

IX. Правилайрин винел кІвалах.

Вирида правилаяр тикрарда.

X. ЦІийи тарс мягькемарун.

1. Упр. 15.

Доскадал чи уьлкведа яшамиш жезвай 10 миллетдин тІвар алай таблица хьун лазим жеда.

2. **Кьилди ктабдихъ галаз кІвалах.** Упр. 16.
3. **Жуьтера кІвалах.** Упр. 17.
4. Упр. 20. (Хуралай.)
5. Упр. 10. (Кьуд сесиникай ибарат тир гафар кхьихь)

XI. Къугъун.

(Гьарфарикай гафар туькІуьр)

А, Я, Л, Р, М, Ш, С, У. (САЛ, МАЛ, ШАЛ, РУШ, АЯЛ ва мад)

XII. Тарс умумиламишун.

-Алфавит квез лугьуда?

-Лезги алфавитда шумуд гьарф ава?

- Ачухбур шумуд я?

- Ачух туширбур шумуд я?

- *Э* гьарф акална лугьудайбур гьибур я?

- *А* гьарф акална лугьудайбур гьибур я?

- Чпелай вилик э гьарф кваз лугьудайбур гьибур я?

XIII. КІвалин кІвалах.

Упр. 19.

XIV. Рефлексия.

-Квез къе тарсуна вуч чир хьана?

- Вуч бегенмиш хьана?

XV. Тарсунин нетижа.

Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кІвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Ат1удай гьарфарикай *мектеб* гаф туькІуьра.

2. А гафуна шумуд ачух ва ачух тушир сесер ава?

3. И гафар кваз предложение туькIуьра: виридалайни, я, гад, чими, йисан, вахт.

4. Классда авай аялрин тIварар алфавитдин къайдада кхьихь.

5. Схемадай предложение туькIуьра ва гъалатIар жагъура.

_____ _____ _____ _____ _____.

_____ _____ _____ _____ _____ _____

6. Агъадихъ галай гафара сад лагьай сес маса гафар арадал къведайвал дегишара.

Шад, чIехивал, рагъ, мал.

7. Арадал атай гафар кваз предложенияр туькIуьра.

8. АтIудай гьарфарикай агъадихъ галай гаф туькIуьра.

Кьал.

9. Арадал атай гафуна ачух гьарф дегишариз маса гафар арадал гъваш.

10. Кими гьарфар кухтуна кхьихь:

Зул емишрин гьам…ар я,

бул бегьердин ха…ар я.

Ш.-Э. Мурадов.

11.Шиирдин цIарар хуралай кхьихь ва шиирдихъ туькIуьдай кьве цIар давамара.

12. **Текст кхьихь**, гьар са предложенидин эхирда точка эциг. Гьар са предложенидин сифте гьарф чIехи гьарфуналди кхьихь. Сад лагьай предложенида ачух гьарфарин, кьвед лагьай предложенида ачух тушир гьарфарин кIаникай цIарар чIугу.

Сентябрь

Зул алукьна сентябрь зулун сифте варз я чун школадиз хтана зенг яна аялар экуь классра ацукьна муаллимди чаз салам гана сифте тарс дидед ч1ал хьана муаллимди дидед чIалакай хъсан гафар лагьана чна дидед чIал хъсандиз чирда.

13. Агъадихъ ганвай гафар алфавитдин къайдада кхьихь.

Дагъ, гьуьрмет, запун, журнал, айван, баде, бегьер, диде, гьер, кицI, цIегь, пепе, ц1ивин, буба, Муса, Паша, Разият, Наида, Аслан, кац, сикI, жанавур, чIагъ.

14. Ачух гьарфарилай башламишзавай гафар са столбикда, ачух тушир гьарфарилай башламишзавай гафар муькуь столбикда алфавитдин къайдада кхьихь.

Гад, векь, афни, кIек, рабочий, ишигъ, уьтуь, юлдаш, памбаг, керекуьл, зенг, хьел, Баку, январь, Асвар, Халил, Ширинат, еб, Эсмер, ёлка.

15. Диктант.

Жуван ктабар хуьх.

Ктабар хуьх! Ктаб чи виридалайни хъсан дуст я. Ктаб гзаф инсанри кIелда. Чарар кьвечIилармир. Ктабдал жилд акьалж. Къе вав гвай учебный пособиерай маса аялрини тарсар кIел хъийида. Жуван ктабар хуьх! (29 гаф)

Тарс 2-1.

Тарсунин кьил: Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар

Тарсунин метлебар: ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар чирун, ачух сесерни гьарфар тафаватлу ийиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Тарсунин нетижаяр: аялриз ачух гьарфар чир жеда, ачух сесерни гьарфар тафаватлу ийиз чир жеда.

Тадаракар: ктаб, атIудай гьарфар ва слогар, салан майвайрин шикилар, алфавитдин лент, даяхдин лишанар, рангунин карандашар, рангунин мелер, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Тарс тешкилун.

Къе ктаб ви жеда гъиле,
Пака акьул жеда кьиле.
Къенин акьул пар жеда,
Йисалай вахъ пар жеда.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрарун.

Кхьинрин михьивал ва дуьзвал ахтармишун.

III. Чирвилерин важиблувал.

Къугъун «Живед кІватІ»

Муаллимди са ачух сес лагьана туп са аялдал вегьеда. Аялди гьа сесинилай башламишзавай гаф лугьуда.

IV. Михьи кхьинар.

Жагъунин кІане

К1вач алукьдайди,

Гьалтайла рекье,

Лаш галукьдайди,

Кьадайла гъиле,

Цаз хьиз акьада,

Афардин къене

Ч1ем хьиз цІрада. (Верг)

В в гьарф са цІар кхьин ва гьа гьарф квай гаф кутуна предложение туькІуьрун.

V. Гафарин диктант. Ачух гьарфарин кІаникай цІар чІугун.

Зул, гуьлуьтар, чІал, гьазур, къекъуьн, верч.

VI. Тарсунин метлеб эцигун.

Ачух гарфар ярудал кхьенвай алфавитдин лент доскадал жеда.

- Аялар и лентинай чи тарсунин кьил низ чир жеда?

Ачух гьарфар.

VII. Ял ягъунин декьикьа.

VIII. Ц1ийи тарсунин винел кІвалах.

1. Правиладал к1валах.
2. Упр. 21. (Кхьин)

   Ц1ийи гафар словарда кхьин.
3. Упр. 22. (Хуралай)
4. Упр. 23.

   Жавабар кваз предложенияр туькІуьрна кхьида.

5. Упр. 24. (Хуралай.)
6. **К1ват1алра к1валах.**

   Упр. 25. (Кхьин)

IX. Къугъун. Жуьтера кІвалах.

- Ат1ай гьарфарикай 27- упражненидин эхиримжи предложение кІватІ. Ачух гьарфар лагь.

X. Жува кьилди ктабдихъ галаз кІвалах.

Упр. 28.

Юлдашдихъ галаз тетрадар дегишарда, ахтармишда.

XI. Тарс умумиламишун.

-Квез гьихьтин ачух гьарфар чида?

- Лезги чІала абур шумуд ава?

XII. КІвалин к1валах.

Упр. 26.

XIII. Рефлексия.

-Къе тарсуна квез вуч чир хьана?

-Тарсунай вуч бегенмиш хьана?

- Бегенмиш тахьай ара авани?

XIV. Тарсунин нетижа.

Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кІвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Тарс 2-2.

Тарсунин кьил: Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар.

Тарсунин метлебар: ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар чирун мягькемарун, ачух тушир гьарфарни сесер тафаватлу ийиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, ч1ал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз ачух тушир гьарфар чир жеда, ачух тушир сесерни гьарфар тафаватлу ийиз чир жеда.

Тадаракар: ктаб, атIудай гьарфар ва слогар, алфавитдин лент, ачух гьарфарин ва сесерин карточкаяр, рангунин мелер, даяхдин лишанар, рангунин карандашар, ТСО.

Тарсунин финиф

I. Тарс тешкилун.

Дуст жеда вун ктабдин,
Уьмуьр фидач азабдик.
Акьул жувак акажда-
Акьулди вун хкажда.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрарун.

1. КIвале шиирдай кхьей ачух сесер кIелун ва ахтармишун.
2. Ачух гьарфар хуралай лугьун.

III. Чирвилерин важиблувал.

1. Упр. 28.
2. **Къугъун «Кьве чанта».**

Столдал алай гьарфар кьве патал пайда.

Ачухбур: Ачух туширбур:

IV. Михьи кхьинар.

Килигайт1а вун гьикI вичиз,
Вазни вич гьак1 къалурдайди,
Вахъай к1усни кичIе тушиз
Ви рехнеяр жагъурдайди. (Гуьзгуь)

Жаваб кваз предложение туькIуьра ва кхьихь. Ачух гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

Г г гьарф тетрадра са цIар кхьин.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

АЧУХТУШИРСЕСЕРНИГЬАРФАР.

- Аялар и лентинай чи тарсунин кьил низ чир жеда?
-Къе чна тарсуна квел кIвалахда?

АЧУХ ТУШИР СЕСЕРНИ ГЬАРФАР.

VI. Гуьгьуьлдин декьикьа.

-Аялар, куь гуьгьуьл тарсуна гьикI ятIа, заз шикилралди къалур.

Аялри рангунин шикилар (цуьк, рагъ, циф, марф) чIугвада. Муаллимди шикилрал амал авуна, аялрин гуьгьуьл чирди ва ял агъунин декьикьа тухуда.

VII. ЦIийи тарсунин винел кIвалах.

1. Упр. 29. (Кхьин)
2. Правилодин винел кIвалах.
3. Ктабдихъ галдаз кьилди кIвалах.

   Упр. 30. (Кхьин)

   Ахтармишун.

VIII. Жуьтера кIвалах.

Мукьув хьухь куьн, аялар,

КIватIин чна хиялар.

Жеда гъвечIи азабар,

Жегъидалди жавабар.

Упр. 31.

IX. Тарс умумиламишун.

-Квез гьихьтин ачух тушир сесерин гьарфар чида?

- Лезги ч1ала абур шумуд ава?

X. Къугъун.

Фад лугьунар.

Кьасум хуьруьн рекье кьве кьиф кьил кьиле акьуна кьена.

XI. КIвалин кIвалах.

Упр. 32.

XII. Рефлексия.

-Къе тарсуна квез вуч чир хьана?

-Тарсунай вуч бегенмиш хьана?

XIII. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. АтIудай гьарфарикай агъадихъ галай гаф туькIуьра.

   Кьал.

2. Арадал атай гафуна ачух гьарф дегишариз маса гафар арадал гъваш.

3. Агъадихъ галай гафара шумуд гьарф ва шумуд сес аватIа, кхьихь.

   Хьар, тIунутIар, аялар, Марьям, юлдаш, клеёнка.

4. Агъадихъ галай гафар, къаншарда цIийи гафарни аваз, кхьихь.

   Месела: лекь- кьел.

Лаш-	ими-	тIунутI-
фил-	Мирим-	дад-
лам-	макьам-	Тават-
кьам-	ракьар-	серес-

5. Винидихъ ганвай жуьредин гафар орфографиядин словардай жагъурна, кхьихь.

6. Агъадихъ галай мискIал, акъайнавай гьарфар кухтаз, кхьихь.

   Сар…р ава, м…шер туш,

   К1…ф хци я, ништIер т…ш.(мукал)

7. Ам вуч ятIа кхьихь ва ана авай ачух тушир гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

8. Агъадихъ галай гафар кхьихь ва гьар са гафуна шумуд ачух сес аватIа лагь.

Магьачкъала, Каспий, Дагъустан.

9. Гьар цIарцIе авай гафарикай кьилдин предложенияр туькIуьрна, кхьихь.

Я, варз, сентябрдин.

Башламишна, школайра, тарсар.

К1елзава, кьвед лагьай, классда, за.

10. **Къугъун.** Аялар кьве кIватIалдиз пай жеда. Нубатдалди ачух сес эвел кьиле авай гафар лугьуда. Гьи кIватIалда авай аялди эхиримжи гаф лагьайтIа, гьа кIватIалда авай аялар гъалиб жеда.

11. Килигиз кхьихь.

Етим Эмин лезги халкьдин рикI алай шаир я. Мегьамед Гьаджиев лезги ч1ал дериндай ахтармишай алим я. Валентин Эмироваз гьавадин пагьливан лугьузва. Эсед Салигьов Советрин Союздин Игит я.

12.Диктант.

Чи хизан

Пакамахъ чи дидени буба кIвалахал физва. Зи стха Омар ва вах Эсли школадиз физва. Бадеди бицIи Вагьид яслидиз тухузва. Нисинихъ зун школадиз физва. Няниз чун вири к1вале кIват1хъжезва. (30 гаф).

13. Шикилдай кIвалах.

Хайи хуьр.

И тарсуна аялривай, интернетдин, диде-бубайрин куьмекдалди, гьарда вичиз к1андай хуьруькай суьбет туькIуьриз жеда. Шикиларни жагъурда.

Чешнедин план.

1. Хуьруьн тIвар.
2. Хуьруьн тIебиат.
3. Магьшур инсанар.
4. Хъсан адетар.
5. Жуван фикирар.

Чешнедин шикил.

Тарс 3.

Тарсунин кьил: Слог.

Тарсунин метлебар: аялар слогдихъ танишарун, гафуна слогрин кьадар квелай аслу ятIа чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз слог вуч ятIа чир жеда, гафуна слогрин кьадар квелай аслу ятIа чир жеда, гафуна слогрин кьадар лугьуз чир жеда, гафар слогриз чара ийиз чир жеда.

Тадаракар: ктаб, атIудай гьарфар ва слогар, алфавитдин лент, ачух гьарфарин ва сесерин карточкаяр, рангунин мелер, даяхдин лишанар, рангунин карандашар, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Класс тешкилун.

Акьул жувахъ жеда-
Лагьай гаф гьахъ жеда.
Хвейи кали нек гуда,
Акьуллуда экв гуда.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрарун.

Гьарфарикай гафар туькIуьр.

В Н Е Ы О Л Р П Н Ш У Ж Я Щ С А.

- Гьарфарикай ачух сесер лагь.
- Гьарфарикай ачух тушир сесер лагь.

III. Михьи кхьинар.

МискIал.
Кьве кьил я хам,
Юкьни- кIарас,
Рахада ам катайла,
Межлисдик ван кткайла. (Далдам)

- Жаваб гафуна ачух тушир гьарфарикай тикрар жезвайди лагь (*Д д*), ам михьивилелди ва иер кхьихь.

IV. Чирвилерин важиблувал.

1. Алфавитдай хцабиз тарсунин кьил чирун.

   25 18 21 4 (Слог)

V. Тарсунин метлеб эцигун.

-Слог вуч лагьай гаф ятIа низ чида?

- Ам квекай арадиз къведа?

- Гьарда вичин тIвар кхьихь.

VI. Гуьгьуьлдин декьикьа.

VII. Ц1ийи тарсунал кIвалах.

1. Упр. 33.

   Схемадай тIварар туькIуьрун.

   Тамила, Бике.

   Ачух сесерин кIаникай яру рангунин цIар чIугу.

   Абур шумуд хьана?

   Ачух тушир сесерин кIаникай вили рангунин цIар чIугу.

   Слогриз чара ийин.

   Та-ми-ла, Би- ке.

   Слог - са ва я са шумуд звук, винел акъудзавай са нефесдал лугьун я.

   - Гьар са гафуна шумуд ачух сес ава?

   - Гьа гафара слогар шумуд ава?

   Нетижа. Гафуна шумуд ачух сес аватIа,

   гьакьван слогар жеда.

VIII. Ял ягъунин дакьикьа.

Хцабунар.

Ахмед фена базардиз

Ирид кепек газардиз

Цан, цан, цан

Вуж гъвеч1и бацан?

IX. ЦIийи тарсунай кIвалах давамарун.

2. Жуьтера кIвалах.

Упр. 34.(Кхьихь.)

Ц1ийи гафарин мана ачухарун.

3. Упр. 35. (Хуралай)
4. Кьилди кІвалах.

Упр. 36. (Кхьин.)

X. Къугъун.

Са аялди са слог лугьуда, муькуьда гьа слогдилай гатІунзавай гаф.

XI. Тарс умумиламишун.

- Слог квез лугьуда?
- Гафуна шумуд слог жеда?

XII. Рефлексия.

- Къе тарсуна квез вуч чир хьана?

-Тарсунай вуч бегенмиш хьана?

-Тарсунай вуч бегенмиш хьанач?

XIII. КІвалин к1валах.

Вуна тарсар к1елзавай к1вале авай 10 зат1унун т1вар слогриз чара ийиз кхьихь.

XIV. Терсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур к1валахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Агъадихъ галай гьарфарикай слогар тук1уьр, арадал атай слогрикай гафар туьк1уьр ва ахпа а гафар квай предложенияр туьк1уьрна тетрадра кхьихь.

Р, У, Л, П, М, К, А, ЦІ, И, Х, Ш, Е, КЪ, О, Т, ХЪ, Э, Ч, В, Ё, КІ, Ц, Ы, Д, Ю, Б, Ф, Я.

2. Агъадихъ ганвай слогрикай гафар туьк1уьрна, кхьихь.

Чу	тІар	рук
ке	на	вал
вур	ус	ре
ба	жа	кул

3. Гьар ц1арц1е авай гафарикай кьилдин предложенияр туькIуьра ва кхьихь.

къугъвазвай, Аялар, майдандал.

аватна, къубудиз, Туп.

хкана, ам, ЦIарапIа.

4. Гафар слогриз пайиз кхьихь.

Стхаяр, аферин, хазина, амлеяр,карандашар, межлис, гьафте, халича, гьайванхана, садлагьана, хуьруьнбур, пагьливанар.

5. **Килигиз кхьихь.**

Зун Къарагуьзахъ галаз кIеви дуст хьана. Керима адаз ч1аларни чирнавай. Адан цIалцIам чIарари ракъинал нур гузвай. ЧIулав чилерай, гуьзгуьдай хьиз, шикил аквазвай.

6. Мисалар кIела:

КЪЕНИНКIВАЛАХПАКАДАЛВЕГЬЕМИР.

ЯЛДАЙЯЦГЬАМИШАВИЛИКЖЕДА.

7. Чирзавай изложение.

ВикIегь гада.

Са чими юкъуз аялар муькъвел уцукьнавай. Абуру шаддиз суьгьбетар ийизвай. Садлагьана са руш, галтад хьана вац1уз аватна. Адаз сирнавиз чизвачир, ам батмиш жезвай. Гьа декьикьада са гададиз вац1уз хкадарна. Ам Миша Мишков тир. Мишади гъвечIи руш батмиш хьуникай къутармишна. Миша викIегь гада ва хъсан юлдаш я.(47 гаф) («Пионерская правда» газетдай)

План:

1. Аялар гьинал ацукьнавай?
2. Са руш гьиниз аватна?
3. Мишади вуч авуна?
4. Миша Мешков гьихьтин гада я?

Гафар: Миша Мешков, къутармишун.

8. Суалриз жавабар кхьихь.
   1. Ви фамилия вуж я?
   2. Вуна гьи классда кIелзава?
   3. Ви муллимдин тIвар вуж?
   4. Вун гьина яшамиш жезва?
   5. Куь патав гьи хуьр гва?

9. Жуван юлдашрин тIвар ва фамилия кхьихь.

   Зи дуст _____ _____ я.

   Зи партадин юлдаш _____ _____ я.

   Зи къунши _____ _____ я.

10. **Диктант.**

Тават хала.

Зулун эхирриз чунни Тават хала са хизан хьанвай. Тават хала чина хьайила, чаз кич1евал авачир. МутIабурун дахдилай кагъаз хтанай. Ам хер алаз госпиталда авай. Дяведин эхир жезвай. Кагъаз к1елайла, Тават хала гзаф шад хьанай. (34 гаф) (Р. Гьажи).

Тарс 4

Тарсунин кьил: Гафунин кьатI са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудун.

Тарсунин метлебар: Гафунин кьат са цIарц1яй маса цIарцIиз акъудиз чирда, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарда, чIал гегьеншарда.

Виликамаз кьунин нетижа: Аялриз гафунин кьатI са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудунин къайда чир жеда.

Тадаракар: ктаб, атIудай гьарфар ва слогар, алфавитдин лент, ачух гьарфарин ва сесерин карточкаяр, рангунин мелер, даяхдин лишанар, рангунин карандашар, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Класс тешкилун.

Атанва чун тарсуниз

Дуьз илимар чир ийиз,

Дикъетдивди яб гуда,

Гьар гафунин сир чириз.

(Аялар сад- садаз килигда ва мили хъуьруьнал гуьгьуьл ачухарда).

II. КІвалин кІвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрарун.

Слогрикайни гьарфарикай гафар туькІуьра.

КЪА МИС ЦУ НА З ФИ ЦІИ РУ НА ЛИМ ЙИ Ш МИР ЗИ

Кьве слогдикай арадал атай гафар туна амайбур кІватІ.

III. Михьи кхьинар.

Зунни вунни юлдашар,

Чантада авай машмашар.

Машмашарни чкІана,

Зунни вунни ккІана,

Машмашар мад кІватІ хьана,

Чунни санал шад хьана.

- КІелдайла сифте гьалтзавай туькІуьр хьанвай гьарф (*КІ кІ*) михьивилелди ва иер кхьихь.

IV. Чирвилерин важиблувал.

Кроссворд.

1.Москвада машгьур площаддин ранг. (Яру.)

2. Вуч рангни я, кьуьзуь бубадизни жеда. (Чуру.)
3. Гатфариз чуьлдин ранг. (Къацу.)

1, 3 – дуьз цІарара.

2- тик цІарцІе.

		2			
		3			
1					

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Столрал алай гафар туькIуьрай слогар сад садан к1аник ц1арара эциг.

- Шумуд цIар хьана? (Кьвед)

- Гаф ц1арариз гьикI пай хьана? (Слогралди)

- Тарсуна квекай рахада? -

(Гафунин кьатI са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудуникай.)

VI. Гуьгьуьлдин декьикьа.

VII. ЦIийи тарсунал кIвалах.

1. Авайвал кхьинар.
2. Правиладал кIвалах.
3. Упр. 37. (Кхьихь)

VIII. Ял ягъунин дакьикьа.

Гъил гъиливай гуьцIин жуван

ТупIани ачухрин хъсан.

Кагьулвилер гадарда,

Кьегьалвилер садарда.

IX. ЦIийи тарсунай кIвалах давамарун.

4. КIватIалра кIвалах.

   Упр. 38. (Кхьихь.)

5. Жуьтера кIвалах.

   Упр. 39. (Кхьихь.)

6. Яратмишунрин к1валах.

   Упр. 41.

   Ч1улавдиз кхьенвай са гаф кваз, суьбет жедайвал, пуд- вад предложение туькIуьра.

X. Къугъун.

Хцабунар.

Инал- анал,

Вил рик1инал,

Инал цIикьвед тахьайтIа,

Зиди таб, види яб.

- Классда авай аялар гьисабда.

- Столдал алай затIар гьисабда.

XI. Рефлексия.

- Квез къе тарс бегенмиш хьанани?

- Квелди?

- Къе тарсуна цIийи вуч чир хьана?

XII. КIвалин кIвалах.

Упр. 40.

XIII. Терсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Агьадихъ галай гафар са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудунин къайдада слогриз чара ая.

Накьвар, къарникъузар, майданар, юкъуз, назнази, Эрзихан, дуьшуьш, мягьтелвилелди, лайихлувал, керкет1.

2. Агъадихъ галай слогрикай шегьердин тIвар туькIуьра.

ГЬАЧ, МА, ЛА, КЪА.

3. А шегьердикай куьруь суьгьбет туькIуьра.

4. Агъадихъ галай клеткайра авай слогар, гафар жедайвал, кIела. Ахпа абур кваз предложенияр туькIуьрна, кхьихь.

га	да
да	на

ре	кье
ле	пе

ба	ц1и
би	ши

5. Къугъун «Пуд- пуд».

Аялар пуд патал пай хьана ацукьда. Пуд кІватІалдани авай аялри куьмекдалди пуд слогдин гафар слогриз пайиз са декьикьада кхьида. Гьар кІватІалдай са аялди, чпи куьмекдалди кхьей гафар, к1елда. Виридалайни гзаф гафар кхьейбур гъалиб жеда.

6. Агъадихъ галай гафар, сад лагьай слогдикай кьвед лагьайди ийиз, кхьихь.

Лепе, парча, къайи, ферци, кака.

7. Агъадихъ галай шиирдай кьуд слогдин гафар, кьат1 маса цІарцІиз акъуддайвал слогриз пайна, кхьихь.

Бубадин лайлай.

Хва! Бубадин арха хьухь!
Асландилай заха хьухь!
Кьакьанди хьухь таъсибдиз!
Тахьуй жуьрет кесибди!
Кьурагь вацІ хьиз дири яз,
Алахь гьуьлуьн фири яз!
Кьелягъдилай къени хьухь!
Женгинин марш- мани хьухь!..

Мерд Али Жалилов.

8. Агъадихъ галай буш клеткайра, гафар арадал къведайвал, слогар кхьихь.

Кухтадай слогар: ла, ма, бир, а, му, ха.

Са

са

9. Агъадихъ галай предложенида авай гафар кьатI маса цIарцIиз акъудун патал слогриз пая.

Чаз виридаз чи Ватан гзаф кIанда.

10.Чирзавай сочинение.

Чешнедин план.

1. Шикилда йисан гьи вахт къалурнава?
2. Шикилдай вуч аквазва?
3. Куьне и вахтунда кIвалера чIехибуруз гьихьтин куьмекар гузва?

Тарс 5

Тарсунин кьил: Сад-садан патав сад хьтин кьве гьарф авай гафар.

Тарсунин метлебар: аялар сад-садан патав сад хьтин кьве гьарф авай гафарин кIелунихъ ва кхьинихъ танишарун, са цIарц1яй маса цIарцIиз акъудунин къайдадихъ танишарун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялри сад-садан патав сад хьтин кьве ачух тушир гьарф авай гафарикай чирвилер лугьуда, са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудунин къайда чир жеда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф

I. Класс тешкилун.

Аялар сад садаз мили хъвер чина аваз килигда ва шад гуьгуьл аваз

хушвилелди къвалал алайбуру къугъунин къайдада капар яна, хъвер чина амаз муаллимдиз килигна, партайрихъ ацукьда.

II. КІвалин кІвалах ахтармишун.

КІвалин кІвалах тамамарун къайда ахтармишун.

III. Михьи кхьинар.

Мисалар.

1. ЦІегь тІуьрдан кьилел цІай жеда.
2. ЦицІибдин пеше цІив- цІив авун я.

Тикрар жезвай туькІуьр хьанвай гьарф жагъурна михьивилин кІвалах тухун.

IV. Чирвилерин важиблувал.

Манадай гаф жагъура.

1. Яратмишнавай гъвечІи суьгьбет. (Рассказ)
2. Шайбадихъ кІватІалра муркІадал къугъун. (Хоккей)
3. Тарс гузвай инсан. (Муаллим)
4. Гегьенш тепеяр, дуьзени. (чуьллер)
5. Фагьумсуз, кьиле гьат тийир. (Аннамаз)

- Гафарин кхьинра сад хьтин вуч ава?

Сад-садан патав гвай сад хьтин кьве гьарфуникай цІар чІугу.

V. Гуьгьуьлдин декьикьа.

VI. Тарсунин метлеб эцигун.

Авур кІвалахдай тарсунин метлеб лагь.

VII. ЦІийи тарсунал кІвалах.

1. Упр. 42. (Кхьин)
2. Упр. 43. (Кхьин)
3. Правиладал кІвалах.

VIII. Ял ягъунин декьикьа.

Гъил гъиливай гуьцІин жуван,

ТупІарни ачухрин хъсан.

Кагьулвилиз тагуз мажал,

Алахъ хъийин чи тарсунал.

IX. ЦIийи тарсунал кIвалах давамарун.

4. Дидактикадин материалар ишлемишна, тарсунай гафарин диктант.
5. КIватIалра кIвалах.

   Кьве жергеда авай аялри диктантдай са- са гаф хкяна, суьгьбет туькIуьрда.
6. Ктабдихъ галаз кьилди кIвалах.

   Упр. 45.

X. Рефлексия.

- Къе тарсуна чна вуч метлеб эцигнай?
- Квез гьихьтин гафар чир хьана?
- Гьахьтин гафар са цIарцIяй маса цIарцIиз гьикIхкида?

XI. КIвалин кIвалах.

Упр. 44.

XII. Тарсунин нетижа кьун.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

  Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Селлер, акьуллу, гафар кваз кьве предложение туькIуьра.

2. Гафар, гафунин кьатI са цIарцIяй маса цIарцIиз хкидай къайдада, слогриз чара ая.

Баркалла, Аллагьверди, иллаки, касса, хоккей, гьилле, къуллугъ, камаллу, дуллух, Телли, даллай.

3. Агъадихъ ганвай слогрикай гафар туькIуьра ва кхьихь.

Бар ла лу

ил мал ла

кел кал яр

ка ле ки

4. Хкетдин тIвар кIела.

SDПVNGJALIUYЧRWQANVГЬZRW
YUIXЬLGFVAVQWDЙFSJUИGZ
VNSDFЯGJLIЦUYRW.

5. Агъадихъ галай цIарарай сад- садан патав гвай сад хьтин гьарфар квай гафар жагъура ва тетрадриз, са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъуддай къайдада, кхьихь.

Хьана кьван, хьанач кьван са яц. Идан еке крчарал, зурба жендекдал, яргъи тумунал саки тама авай кьван вири гьайванри пехилвал ийизвай, амма яцраз вичин я крчарикай, я вичин зурба буй-бухахдикай, я яргъи тумуникай хабар авачир. Ам гьамиша кьил чиле туна векь-кьал жагъуриз жедай. Зулар, хъуьт1ер гьа икI къвез, алатна. Атана гатфар алукьна, таму-тара цуьк акъудна, къацу векьери чуллер безетмишна.

6. Хкетдин амай кьатI кIела ва винидихъ жагъурай хьтин гафар жагъура.

7. Ганвай гафар клеткайра алфавитдин къайдада кхьихь:
чуьллер, гуьлле, келле, гьуьлле.

		л	л	
		л	л	
		л	л	
		л	л	

8. **Гафарин диктант.**

Акьуллу, селлер, камаллу, гьисс, муаллим, касса, намуссуз, суффикс, агьваллу, артиллерия, къанни, гьатта, гуьлле, амма, къуллугъ, аттестат, аннамаз, каллиграфия.

9. **Диктант.**

Няниз багъда

Югъ нянихъ элкъвенвай. Ракъини ифирнавай чилелай гатфарин атир дагъларилай къвезвай шагьвардик акахьзна, кьуд патаз чк1извай. КІвачер хъуьтуьл чиле гьатиз къекъвезвай Жаван багъдин къалин серинрик акатна. Адан япар таза пешерин кушкушрив ацІана. Жаванан гьар са нефесдихъ галазгьевес хкаж хьана.(38 гаф) (М. Ведих)

Тарс 6

Тарсунин кьил: ТуькІуьр хьанвай гьарфар.

Тарсунин метлебар: аялар гьарфар туькІуьр хьанвай къайдайрихъ танишарун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чІал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялри туькІуьр хьанвай гьарфарин чиривилер къалурда, гьарфар туькІуьр хьанвай къайдаяр чир жеда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф

I. **Класс тешкилун.**

Къизил балугъ хкетдай
Чи тарсунин мугьман я.
Квехъ галаз дуст жедалда,
Лезги гьарфар чирдалда.
Чна адаз гьурметин,
Гьарфар чириз куьмекин.

II. **КІвалин кІвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрарун.**

КІвалин кІвалахда авай гафар слогриз чара ийиз кІелун ва тикрар жезвай гаф гваз предложение туькІуьрун. Алатай тарсарай кьве аялди доскадал карточкайрай кьилди кІвалахда.

Карточка 1

1. Предложенидай сад-садан патав сад хьтин кьве гьарф авай гаф жагъура ва ам са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудунин къайдада кхьихь.
2. Кьуд лугьай гаф кхьихь ва ачух гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

Акьуллу Карима вичин Инаят бадедин гьуьрмет гзаф хуьдай.

Карточка 2

1. Предложенидай сад-садан патав сад хьтин кьве гьарф авай гаф жагъура ва ам са цIарцIяй маса цIарцIиз акъудунин къайдада кхьихь.
2. Предложенидин эхиримжи гафуна ачух тушир гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

Ярмет бубадин гъил кьуна куьчеда къекъвезвай Аминадаз яргъай къацу чуьллер аквазвай.

III. Михьи кхьинар.

Мисал кхьихь ва сифтегьан кьве гафунин сад лагьай гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

ЧIехида чIехивал ийидай адет я.

ЧI чI гьарфунин михьивилел кIвалах авун.

IV. Чирвилерин важиблувал.

Дидед ч1ал я лезги чIал
Ам чи руьгьни чи мез я.
Жигердилай къарагъай
Ч1ал лезгидин нефес я.

- ТуькIуьр хьанвай ачух гьарф квай гаф лагь ва ам кваз предложение туькIуьра.

V. Гуьгьуьлдин декьикьа.

VI. Тарсунин метлеб эцигун.

- Чна кхьей (*ЧI чI*)гьарф квез урус чIалан алфавитдай жегъидани? (Ваъ)
- Ам гьикI арадал атана. (Ам *ч* гьарфунихъ *I* акална арадал атана.)
- Мад гьарфарихъ гьихьтин лишанар акал жез лезги гьарфар арадал къвезва? (ъ, ь)

- Тарсунин метлеб ни лугьуда?

- Ша чна абур лезги чIалан алфавитдай жагъурин.

VII. ЦIийи тарсунал кIвалах.

1. Правиладал кIвалах.
2. Упр. 46. (Хуралай.)
3. Упр. 47. (КIелун ва кхьин)
4. Жуьтера кIвалах.

   Упр. 48.
5. ЦIийи гафарин винел кIвалах.

VIII. Ял ягъунин декьикьа.

IX. ЦIийи тарсунал кIвалах давамарун.

6. КIватIалра кIвалах.

   Упр. 51.
7. Кьилди ктабдай кIвалах.

   Упр. 50.

X. Рефлексия.

- Аялар, чна тарсуна гьихьтин гьарфар арадал атунал кIвалахна?

- Лезги гьарфар арадал гъиз гьихьтин лишанри куьмекна?

- Чи мугьман тир къизил балугъ чалай рази хьанатIа? (Ада чаз яб гана ва ам чалай разини я.)

XI. КIвалин кIвалах.

Упр. 52

XII. Тарсунин нетижа кьун.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Агъадихъ ганвай лишанрин куьмекдалди туьк1уьр хьанвай гьарфар кхьихь.

Ъ, Ь, I.

Абур квай гафар туькIуьра.

2. Гар са гьарф кваз 1-2 гаф туькIуьра.

3. Арадал атай гафар пуд столбикда кхьихь:

туькIуьр хьанвай гьарф эвел кьиле авайбур,

туькIуьр хьанвай гьарф юкьва авайбур,

туькIуьр хьанвай гьарф эхирда авайбур.

4. МискIал кIела ва кхьихь. Адаз жаваб це.

Зардин къирмаж дагъдин кьулухъ жеда хкаж.

(Ц1айлапан).

5.Гафарин паяр кухтуна, кхьихь. ТуькIуьр хьанвай гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

Мек…и к…у…д ак…атна. Гу…зел гатфар алук…на. Чу…лдиз к…ацу век… ак…атна. К…амарай к…айи ва мих…и ятар авах…зава.

4. Къалурнавай гьарфар гафунин сифте кьиле авай гафар пуд-вад туькIуьрна, кхьихь.

…сан	эк…	…уну…
…ям	ч1и…	…т…
…аяр	са…	…ици…
…ал	ра…	…у…
…ам	за…	…и…

(ЦIицI, къугъ, хъицикь, уьтуь, тIунутI, захъ, ракь, чIал, к1ам,тIал, цIаяр, хъсан,чIикь, сагъ, экуь).

5. Текстинай туькIуьр хьанвай гьарфар квай гафар кхьихь, абур кваз пуд предложение туькIуьра.

Секин я гьава,

гьич юзан тийиз,

къуьл акъвазнава

хъипи къизил хьиз.

(А. Фетягьов)

8. Агъадихъ галай гафар кваз предложенияр туькIуьра.
   1. Кьиф, кац, аслан.
   2. Вир, къиб, рахун.
   3. Къуьр, йиф, чуьл, там, къукъвезва.
   4. КицI, элуькьун, иеси, ахвар, аватун.
   5. Чун, цIийи, кIвал, яшамиш хьун.

(1. Кьифрез кацни аслан я.
2. Виряй къиб рахазва.
3. Йифиз къуьр кичI авачиз чуьлда, тама къекъведа.
4. КицI элюкьайла, иеси ахварай аватна.
5. Чун цIийи кIвалера яшамиш жезва.)

9.Скобкайра ганвай гафар манадив кьадайвал дегишарна, кхьихь.
1. Экв хьайила, … гьарайда. (кIек)
2. Марф къвадалди вилик …яда. (цIайлапан)
3. Гьахъвал эхирни … жеда. (гъалиб)
4. Ам чIемерукдай акъатай … хьиз тади кваз фидай. (хьел)
5. ВакIа кIуьд …хана. (цIуьрнуьгъ)
6. Гададн вичин юкьва … кутIунна. (чIулни)

10. Диктант.

Дарман квай векьер

Чи дагълара хийирлу набататар гзаф ава. Бязи векьерикай дарманар хкудзава. Чна гьар йисуз чIутра цуьквер, жикIияр кIватIзава. Абур аптекадиз вахкузва. Инсанрин сагъвал хуьниз чнани куьмекзава.(30 гаф).

10. **Чирзавай изложение.**

Аялар ва нуькI

Са шумуд аял тамуз къекъвез фена. Абуруз куларай нуькIрен муг жагъана. А мука кьве шараг авай. Аялар акурла, нуькIре цава лув гуз, гьарайиз хьана. Аялар шарагриз килигна, амма абурук кянач.

Суалар:

1. Аялар гьиниз фена?
2. Абуруз вуч жагъана?
3. Мука вуч авай?
4. НуькIре вуч ийиз хьанай?
5. Аялри вуч авуна?

Тарс 7

Тарсунин кьил: Гьарф «Й».

Тарсунин метлебар: аялар *й* гьарфунин кьетIенвилерихъ танишарун; грамматикадин рекьяй чиривилер артухарун; гьарф дуьз ва гуьрчегдиз кхьинал кIвалахун; чIал гегьеншарун.

Тарсунин финиф

I. Класс тешкилун.

КIватIда чирвал келледиз-
Элкъведа вун къеледиз.
Акьуллудаз гуда,
Ахмакьвили куда.

II. Михьи кхьинар.

-Шиир вири аялри кIелда.
Йис твазва чубанди шазан хпелай.
Йигиндиз гими физва Каспи гьуьлелай.
Йиге аватна устIардин гъиляй.
Йифен ахварри атIанвай кьарай.
-*Й* гьарф квай гафар кьилди кIелиз мана ачухарда.
-*Й й* гьарф иердиз са цIарцIе кхьида.
-Гьарда *й* гьарф квай пуд гаф кхьида ва сад кваз предложение туькIуьрда.

III. Гафарин диктант.

ТуькIуьр хьанвай гьарфар квай гафар аялри таблицада кхьида.

Пуд аялди доскадал к1валахда.

Гъ	Къ	Хъ
Гъалат1 Гъал Гъул Гъери	Къаб Къаз Къум Къари	Хъсан Хъша Хъипи Хъархъ

Аялри карточкайрал кIвалахзава.

IV. Алатай тарсар тикрарун ва мягькемарун.

1. Алфавит квез лугьуда?
2. Лезги алфавитда шумуд ачух сес ава?
3. Лезги алфавитда шумуд ачух тушир сес ава?
4. Лезги алфавитда шумуд туькIуьр хьанвай гьарф ава?

   - ТуькIуьр хьанвай гьарфар кваз предложенияр туькIуьра.

   Рушар хъархъар гъиз физва.

   Дидед ч1ал хъсандиз чира.

V. Ял ягъунин декьикьа.

Аялри мискIалар лугьуда:

1. Тама далдам ядайди,

   Таран къабух хадайди

   КIуфни кIеви йиге я

   ТIварни вичин (*кIекIе*) я.
2. Агъудилай туькьуьлди, шекердилай ширинди? (Хъархъни хвех)
3. Кьил недайди, хам алаждайди, жендек гадардайди? (Канаб)

VI. ЦIийи тарс.

-Кь. Саида кхьенвай цIарара гьи вахтуникай рахазва?

Йикъар хьана гьикьван куьруь

МичIи йифер хьана яргъи.

(Кьуьд.)

-Шиирдин цIарар гьи гьарфунилай гатIунзава?

- Квез *й* гарфунилай башламишдай мад гьихьтин гафар чида?

(аялрин жавабар.)

Аялри тетрадра ва нубатдалди гафар доскадал пуд столбикда кхьида.

Сифте кьиле	юкьва	Эхирда
Йиф Йис Йикъар	Гьайиф Айна Айван	К1валяй Цавай Ктабдай

- Аялар, таблицадиз килигна, квевай *й* гьарфуникай вуч лугьуз жеда?

Нетижа. Лезги чIала й гьарф гафунин эвел кьиле, юкьва ва эхирда дуьшуьш жеда.

VII. Тарс мягькемарун.

1. Упр. 68 тамамарун.

2. Упр. 69 тамамарун. Й гьарф квай гафарикай пуд предложение туькIуьрун.

VIII. Ктабдай жуьтерин кIвалах.

Упр. 70 гьарда жува тамамарда ва юлдашри тетрадар дегишарна ахтармишда.

Кьве аялди 5 гаф доскадал чешнедай тамамарда.

IX. Тарс умумиламишун.

- Аялар, къе чна тарсуна квел кIвалахна?

- Й гьарф гафуна гьинал хьун мумкин я?

X. КIвалин кIвалах.

Упр. 71. Куьне цIинин йисуз хуралай чирай шиирдин кьил ва кирам кхьихь. Ахпа гьанай *й* гьарф квай гафар кхьихь.

Хъсан къимет кIандай аялри абур кваз предложенияр туькIуьра.

XI. Тарсунин нетижа кьун.

Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Агъадихъ галай предложенийра **й** гьарф квай гафарин к1аникай ц1ар ч1угу.

   Зулун мекьи къай акъатна, гьава дегиш хьана. Зи халадин тIвар Айисат я. Виридалайни гзаф нек Ярамай лакIаб алай кали гузва. Суварин юкъуз хуьруьн майдандал пайдахар шагьвардал къугъвазва. Гьайванханада виридан фикир маймунди вичел желбзава.

2. **Й** гьарф квай гафариз словарь туькIуьрна, кхьихь.

Сифте.	Юкьва.	Эхирда.
Йирф	Айван	Тай
…	…	…
…	…	…

3. Шиир к1ела. **Й** гьарф квай гафар кхьихь.

ЦIийи йис

Йиса садра чи кIвализ
Хунчар ацIай парар гваз,
Сивел хъвер алаз милиз,
Чими гуьзел йикъар гваз,
Къведа мугьман са гуьрчег,
Чаз хийирдин хабар гваз.

(Ш. Шабатов.)

4. **Мисалар ва мискIалар.**

I. 1. Йикъахъ йиф гала, йифехъни югъ.
   2. Игит дяведин майдандал чир жеда.
   3. ЦIелхемдикай цIай жеда.
   4. Сес авай кIекре какадай гьарайда.

II. 1. ЦIай туш, гъил кягъайтIа, куда. (Верг)
   2. Вич бустанда авайди, агъзур перем алайди. (Келем).

3. Яру яц ацукьиз, чIулав яц къарагъиз (цIайни гум).

5. **Й** гьарф квай гафар кхихь ва **й** гьарфунин кIаникай цIар чIугу.

Йиге, йигинвал, йис, йиф, къай, гьарай, ц1ай, пай, Лейли, Айна, Гьайдар (инсанрин тIварар), къайда, къаймах, пайдах, к1амай, лайих, лейтенант, линейка, майдан, маймун, район, саймишун, цIайлапан, гьайван, ЦIарамай, Ярамай(гьайванрин лакIабар).

6. Агъадихъ галай гафар клеткайра алфавитдин къайдада кхьихь: чайник, майдан, фейила, хийир, гьайиф, зайиф.

		Й			
		Й			
		Й			
		Й			
		Й			
		Й			

7. Шиир кхьихь. Й гьарф квай гафар слогриз пая.

Чи Лейлидин ирид йис
ЯтIани, ам «алим» я.
Ингье бицIи аялриз
Тарсар гузвай муаллим я.

А. Саидов.

8. **Гафарин диктант.**

Йиге, авай, айван, йигин, алгъай, ажайиб, йис, айнаяр, йиф, аламай.

9.**Экскурсиядин материалрай сочинение.**

Зулуз тама.

Гьазурвилин суьгьбет патал суалар:

1. Куьн экскурсиядиз гьиниз фена?

2. Югъ гьихьтинди тир?
3. Цав, рагъ, гьава гьихьтинбур тир?
4. Тамуз гьихьтин ранг янава?
5. Тарар ва абурун пешер гьихьтинбур тир?
6. Зулун тамай куьне гьихьтин рангунин пешер кIватIда?
7. Квез тама гьихьтин нуькIвер акуна?
8. Квез тама мад вуч акуна?
9. Тама авайла куь гуьгьуьл гьихьтинди тир?

Чешнедин план.

1. Алахьай югъ.
2. Тамун акунар
3. Тамун гьайванар.

Чешнедин шикилар.

Тарс 8

Тарсунин кьил: Э гьарф.

Тарсунин метлеб: э гьарфунин кьетIенвилерихъ танишарун, аялриз дуьз ва гуьрчегдиз гьарф кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Тарсунин финиф.

I. Тарс тешкилун.

1. Зи дидеди лайлаяр
   Авур ч1ал я лезги чIал
   Зи мецелай сифте гаф
   Рахай ч1ал я лезги чIал.
2. Диде- Ватан хуьз гьамиша
   Гьазур хьухь, чан рухваяр!
   Ватан патал чан багъиша,
   Азиз вахар, стхаяр!

3. Дидед чIал я лезги чIал
   Ам чи руьгьни чи мез я.
   Жигердилай къарагъай
   ЧIал лезгидин нефес я.

II. К1валин к1валах ахтармишун.

Аялри гьар жуьре ширрай кхьей гафар к1елда.

Къве аялди гьар шиирдин кирамар ва кьилер лугьуда ва кьведа гьар шиирдай са са бенд кIелда.

Предложенияр туькIуьрнавай аялриз хъсан къимет гуда.

III. Алатай тарсар тикрарун.

Карточкайра кIвалах.

1. Карточка 1.
   Шиирдай туькIуьр хьанвай гьарфарикай цIар чIугу.
   Акъвазнава зи шумуд дагъ,
   Хиве такьаз кьуьзуьвал,
   Дигиз агъзур ник, агъзур багъ
   ВацIариз гуз диривал.
2. Карточка 2.
   Шиирдай ачух сесерин кIаникай цIар чIугу.
   Къа-къа ийиз къазари
   Къати ванер акъудна
   Тарцин кIаник ксанвай
   Зун ахварай авудна.

IV. Шикилдай кIвалах.

Аялри суалрин куьмекдалди доскадал алай тамун шикилдай куьруь суьгьбет туькIуьрда ва зулукай са шиирни, хуралай чирайбурукай, рикIел хкида.

1. Зул атана сам кьилелаз
   Патар яру ичер гваз
   Зуьрне-далдам гъенел алаз
   Зи халудин мехъер гваз

2. Ични чуьхвер, хватни кIири
   КIватI хъийизва багъларай
   Хипер, кIелер- суьруьяр
   Кат хъийизва дагъларай.

V. Михьи кхьинар.

Ктабдай сифте тапшуругъ кIелда ва э гьарф квай гафарин мана ачухарда.

Э э гьарф са цIарцIе иердиз кхьида. Тапшуругъдай Э гьарф квай гафар слогриз чара ийиз кхьида.

VI. Ял ягъунин декьикьа.

МискIалар:

1. Имуча- муча муч халича,
   Югъди фида йифдини, амма галат жедач. (вацI)
2. КIандатIа на гатфарал тур,
   Жедач кIусни зи тIям чIур,
   Дуьньядиз зи тIвар магьшур я,
   Виридалай зун хъсан я.(анар)

VII. ЦIийи тарс.

Аялар, шаир Кь. Саидан шиирдин цIарариз фикир це:

Эй, эллер, зи чарх кьулухъ элкъвена

Рагъ эгисай уьмуьр къакъудна хьи зи.

- Шиирда гьихьтин гафар э гьарфунилай башламишзава.

- Квез э гьарфунилай башламишдай гьихьтин гафар чида?

Гафар доскадал кхьида. Эме, эгер, экв, Эфенди, эзбер вам ад.

- Э гьарфунин гьихьтин кьетIенвиликай лугьуз жеда квевай?

Нетижа: Лезги чIала э гьарф гзаф гафунин сифте кьиле кхьида.

VIII. Тарс мягькемарун.

Упр. 72.

РикIел аламайвал кхьин.

IX. Правилодал к1валах.

X. Ктабдихъ галаз кьилди кІвалах.

Упр. 73.

XI. КІватІалрин кІвалах.

Упр. 74.

Аялар кьве кІватІалдал пай жеда. Шиирдай э гьарф квай гафар жагъурда. Шиирда авай кьве гафуникай кІватІалри са гаф хкяда ва гьа гаф квай 4-5 предложение туькІуьрда.

XII. Тарс умумиламишун.

Къе тарсуна чна гьи гьарфунал кІвалахна?

Адахъ гьихьтин кьетІенвал ава?

XIII. КІвалин кІвалах.

Упр. 75.

XIV. Тарсунин нетижа.

Аялар, ша чна чи к1валахдиз къимет гун!

Къиметар эцигда ва къиметриз баянар гуда.

Дидактикадин кІвалах.

1. *Этажерка, Энвер* гафарин схема туькІуьра.
2. Агъадихъ галай предложенийрик герек гафар кухтур.
    1. Эслиди Энвераз … .
    2. Ада тарс … .

    Кухтадай гафар: *эверзава, эзберзава*.
3. *Эзберзава* гаф маса гафунал эвез ая ва ам кваз са предложение туькІуьрна, кхьихь.
4. Орфографиядин словардай **э** гьарфунилай башламишзавай пуд гаф кхьихь. Абурукай са гаф кваз предложение туькІуьра.
5. Шиир кІела. **Э** гьарф квай гафар кхьихь.

    Экскаватор машин я,
    чил эгъуьндай дериндай;
    чира адал к1валахиз,
    фикир гана дериндай.

М. Къуруш.

6. Ваз мад гьихьтин машинар чидатIа, абурун тIварар кхьихь.

7. Текстинай э гьарф квай гафар кхьихь.

Эльманав экскаватор гва. Ада чил эгъуьнзава. Эслиди Энвераз этажерка гана. За Етим Эминакай шиирар эзберзава. Эмира балкIандиз леэнар язава.

8.Э гарфунилай башламишзавай ССС- дин Игитрин тIварар ва фамилияр кхьихь.

9. **Михьи кхьинар.**

Вирин гьар са пип1ел са кIеретI инсанар ала. Абур Ялцугърин, Сарагрин, Ругунрин, К1ирийрин, Макьарин ва маса хуьрерин жегьилар я: садбуру чуьхуьнагарзава, садбуру куткундалди балугъар кьазва, садбуруни цIал балугъар алугарзава. Эминни Тагьир Ялцугърин кIватIалдик экечIна.

Гь. Къурбан.

10. Гафарин диктант.

Эвел, эгер, экв, эгечIун, эл, эрзиман, эрч1и пад, эферар, эхир, эхь, эцигун, элуькьун, шейэр, аэропорт.

11. Диктант.

Памятник

Берлин шегьерда Советрин Армиядин солдатдиз зурба памятник эцигнава. Адан са гъиле фашистар терг авур залан тур, муькуь гъилени гъвечIи руш ава. Руш солдатдин гьяркьуь къуьнуьв эгис хьанва. Кьегьал аскер ислягьвилин къаравулда акъвазнава.(32 гаф). («Пионерская правда» газетдай).

9-тарс

Тарсунин кьил: Е гьарф.

Тарсунин метлебар: *е* гьарфунин кьетIенвилерихъ танишарун, аялриз дуьз ва гуьрчегдиз кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун**.**

Виликамаз кьунун нетижаяр: аялриз *е* гьарфуни кьве сес къалурдай дуьшуьшар чир жеда, *е* гьарф гуьрчег кхьинал кІвалахда, шикилдай предложенияр туькІуьрда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Класс тешкилун.

Школадиз къведалди,
За зи чанта гьазурна.
Гила дафтар акъудна,
Чирвал къачуз гатІунда.

II. КІвалин кІвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрар авун.

Аялар, чун эхиримжи тарсара са бязи гьарфарин кьет1евилерикай раханай. Абур гьи гьарфар тир? (Й ва Э)

Ингье а гьарфар.

III. Чирвилерин важиблувал.

Кроссворд. МискІалар.

1. Вич са дадлу нямет яз
   Чили гудайди.
   Хкуд тежер хесет яз-
   Вичи кудайди. (Верг)
2. Пешинин юкьва-
   КІевирна ккІал,
   Кк1алдин къене-
   Ширинлухрин кІвал,
   Ахъайиз жеда
   Сарарив кІеви,
   Недай чІавуз я
   ХцІу ва верцІи. (Шуьмягъ)

3. Ацукьнава кьуьзуь буба,
   Галчукнава са виш аба,
   ХтIундайла абаяр а
   Вичин накъвар авадарда. (чичIек)
4. Вегьена вич яд рагъулич,
   Це ада вич батмиш ийич.(пеш)

	1				
2					
	3				
4					

- Квевай кроссвордай гьихьтин арадал атай гаф к1елиз жеда?
- Ам гьи гьарфунилай башламиш жезва? (Емиш, Е)

IV. Михьи кхьинар

Гила чна гьа гьарф иер кхьиз рикIел хкида.

Са ц1ар *Е е* кхьида. Е гьарф квай гафар лугьуда. Кьве гаф кваз предложенияр туькIуьрда, кхьида.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Доскадал емишрин шикилар ала. Виридан т1варар аялри нубатдал кьада ва абуруз санал вуч лугьудат1а вирида санал лугьуда.

- Чна тарсуна квел кIвалахда? (Е гьарфунал)
- Къе чна *е* гьарфунин кьетIенвилер чирда.

VI. Ял ягъунин декьикьа.

VII. Ц1ийи тарсунин винел кIвалах.

- Доскадал алай кьве гьарф санал к1елиз алахъ.

ЙЭ. Гьихьтин гьарф арадал къвезва? (Е)

-Чаз гьамиша абур сад хьиз ван къвезвани?

(Садбуру- эхь, муькуьбуру- ваъ.)

Упр. 76.

Шикилрай кІвалах.

Сифте шикилда вучар аквазва? (КІелер)

Муькуь шикилда? (Емишар)

Гафариз сесерин схемаяр туькІуьрда.

К1елер. Шумуд сес ван къвезва? (5 сес)

Емишар. Шумуд сес ван къвезва? (7 сес)

Нетижа 1. Е гьарфуни гафунин эвел кьиле авайла кьве сес арадиз гъида Й ва Э.

Кьве гафуникайни предложенияр туькІуьрда, кхьида.

-Мад гьихьтин **е** гьарф квай гафар чида?

VIII. Мягькемарун патал упражненияр.

1. Упр. 77.(Хуралай.)
2. Упр. 78. (Кхьин)

IX. Къугъун.

Доскадал гафар кхьенвай карточкаяр ала. Кьве рядда авай аялри абур кьве столбикда эцигда: садбуру- *е* гьарф гафунин эвел кьиле авайбур, муькубуру- *е* гьарф гафунин юкьва авайбур.

Елкен, клеёнка, Дербент, еб, ери, кьезил, дуьгме, ем, кьеч, емиш, дуьзен, етим.

X. Ктабдихъ галаз кІвалах.

1. **Жуьтера кІвалах.**

   Упр. 79.

2. **Кьилди кІвалах.**

   Упр. 80.

   Ц1ийи гафарин винел кІвалах.

XI. Тарс умумиламишун.

-Квез къе тарсуна вуч чир хьана?

-Е гьарфуни мус кьве сес къалурда?

- Тарсуна куь гуьгьуьл гьик1 я? (Шад ва я пашман шикилар къалурда.)

XII. КІвалин кІвалах.

Упр. 81.

Мана-метлебдиз талукь суалар эцигда. План туькІуьрда. Аялри жуван гафаралди акъайда. КІвалера кхьида.

XIII. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур к1валахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. **Е** гьарф квай гафар кхьихь ва **е** гьарфунин кІаникай цІар чІугу.

Еб, Европа, емиш, ери, етим, лента, метр, мертеба, межлис, дегьре, дегьлиз, Дербент, бегьле, беден, бензин.

2. Ганвай гафар кутуна, предложенияр туькІуьра.

I. 1. Яргъи еб, къацу чІур, кияр тай, хак ягъун.

2.Шегьре рехъ, къерехра емишдин тарар.

3. Чи уьлкве, дуьнья, ислягьвал, женг чІугун.

II. 1. КІвачихъ яргъи еб кутІунна кияр тайдиз къацу чІурал хак янава.

2.Школьникри шегьре рекьин къерехра цайи емишдин къелемар екебур хьанва.

3. Чи уьлкведи дуьньяда мягькем ислягьвал хуьн патал женг чІугвазва.

3. **Е** гьарф гафунин сифте кьиле, юкьва, эхирда хьуниз килигна, гафар кІватІалриз чара ая.

Ериш, кІерец, метлеб, есир, кьиле, ерли, некьи, магьле, уьлкве, езид, мехъер, хеб, ем, сел, фитне, луьле, ери, зуьрне.

4.**КІватІалра кІвалах.** АтІанвай гьарфарикай **е** гьарф квай гафар туькІуьра.

5. Зулун варцарин тІварар слогриз пайиз кхьихь.

6. Манидин ц1арар кІела ва гафар къакъудиз кхьихь.

Чеперсувардигайяйлах,

Шагьацукьайкъайибулах.

Къайибулахмихьидия,

ШагьАллагьдигайидия.

7.**Куьруь сочинениияр**.

Агъадихъ ганвай темайрикай садай гьикая туькIуьра: «Сад лагьай жив», «ХъуьтIуьз къушар», «Зи рикI алай къугъун».

8. Диктант.

Чи Ватан.

Чахъ еке чуьллер, тамар, гьуьлер ава. Чи уьлкведихъ гужлу вац1ар, электростанциярни ава. Чахъ гьар гьар жуьредин шейэр акъуддай фабрикар, заводарни ава. Кьакьан дагъларни чи девлет я. Ватандин девлет чи дуствални я. Яшамишрай чи Ватан!

10- тарс

Тарсунин кьил: Я гьарф.

Тарсунин метлебар: *я* гьарфунин кьетIенвилерихъ танишарун, аялриз дуьз ва гуьрчегдиз кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз *я* гьарфуни кьве сес къалурдай дуьшуьшар чир жеда, *я* гьарф гуьрчег кхьинал кIвалахда, шикилдай предложенияр туькIуьрда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф

I. Класс тешкилун.

Чирвилерихъ къекъведа,
Вун чидайдаз элкъведа.
Ктаб кIелиз галатдач-
Акьул валай алатдач.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун ва алатай тарсар тикрарун.

Упр. 84.

Э гьарф квай гафар, кьатI маса цIарцIиз акъудун патал, слогриз чара ийиз, кIелун.

- Квез кьетIен дуьшуьшра кьве сес къалурдай гихьтин гьарф чида? ***(Е)***

- Гихьтин дуьшуьшра ***е*** гьарфуни кьве сес къалурда?

- Гьихьтин сесер къалурда? (й ва э)

III. Михьи кхьинар.

МискIалар.

1. Къацу векьел

   Ст1ал- ст1ал

   Инал- анал-

   Ивидин сел. (Некьияр.)

2. Валар я чеб акурла,

   К1асда гъилер хкIурла,

   Нез кIан жеда емишар

   Чулав тирбур жагъурна. (Мереяр.)

Жавабар кхьихь. Ачух гьарфарин кIаникакай ц1ар ч1угу. *Я* гьарф гихьтин гьарфунилай къвезватIа фикир це. *Я я* гьарф иер ва михьивилелди кхьихь.

IV. Чирвилерин важиблувал.

Доскадал шикилар ала. Аялар, некьияр, мереяр, сят, гъуьлягъ, яб.

-Гафар кхьихь ва *я* гьарфунин кIаникай ц1ар чIугу.

- *Я* гьарф ачух тушир сесерин юкьва авай гафарин кIаникай са цIар чIугу. Гьарфуна шумуд сес ван къвезва.(Э)

- *Я* гьарф ачух сесин гуьгъуьнлайла къведай дуьшуьшрин гафарин кIаникай яру цIар чIугу.

Гафариз сесерин схемаяр рангунин карандашрал чIугвада.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

- Тарсунин метлеб нивай лугьуз жеда?

- *Я* гьарфунин кьетIенвилерикай чирда.

VI. Ял ягъунин декьикьа.

Галат хьанва къарагъ кIвачел,

Кьил элкъуьра юлдашрихъ.

Са кам вилик, кьве кам кьулухъ,

Гъилер вилик, гъилер кьулухъ,

Ахпа виниз хкажа,

Сифте хьиз мад акъваза.

VII. ЦIийи тарсунин винел кIвалах.

1. Упр. 85. (кхьин)
2. Упр. 86. (кхин)

   ЦIийи гафарал кIвалах.

Нетижа 1. *Я* гьарфуни гафунин эвел кьиле кьве сес къалурда: *Й* ва *а.*

Нетижа 2. *Я* гьарфуни ачух сесинин къулухъ къведай дуьшуьшра кьве сес къалурда: *Й* ва *а.*

VIII. Мягькемарун патал упражненияр.

1. Жуьтера кIвалах.

   Упр. 87. (Кхьин)
2. Кьилди кIвалах

   Упр. 88. (Кхьин)

IX. Къугъун.

Классда авай жергейрин сад лагьай партайрал **я** гьарф квай са

гаф кхьенвай чар эцигда. Гьар партада авай аялри кьадайвал къайдада предложенияр туьк1уьрда. Доскадал атана арадал атай суьгьбет кIелда.

X. Тарс умумиламишун.

- Къе тарсуна чна гьи гьарфунин кьетIенвилерал кIвалахна?
- Гьихьтин нетижаяр арадал атана?
- Тарсуна куьн гуьгьулдин шикилар къалур.

XI. КIвалин к1валах.

Упр. 89.

XII. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Тарс 11.

Тарсунин кьил: Ю гьарф.

Тарсунин метлебар: *ю* гьарфунин кьет1енвилерихъ танишарун, аялриз дуьз ва гуьрчегдиз кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз *ю* гьарфуни кьве сес къалурдай дуьшуьшар чир жеда, *ю* гьарф гуьрчег кхьинал к1валахда, шикилдай предложенияр туькIуьрда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Тарс тешкилун.

К1елай касдин рикIе
бахтлу хъвер жеда.
КIел тавурдан рикIе
агъзур хер жеда.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун.

КIвалин кIвалахдин мана аялри ачухарун.
Й гьарф квай гафар рикIел хкун.
Э гьарф квай гафар рикIел хкун.
Е гьарф квай гафар рикIел хкун.
Я гьарф квай гафар рикIел хкун.
Гъайи емишар нез аялар элкъвена ацукьна.

III. Чирвилерин важиблувал.

Й гьарф квай гафар рикIел хкун.
Э гьарф квай гафар рикIел хкун.
Е гьарф квай гафар рикIел хкун.
Я гьарф квай гафар рикIел хкун.

Предложенияр туькIуьрун.

Гъайи емишар нез аялар элкъвена ацукьна.

IV. Михьи кхьинар.

Фадлугьунар жагъура.

ЮЗБЕГЮРКНИГВАЗЮНУСАНПАТАВЮЗАЗ- ЮЗАЗФЕНА.

Юзбег юркни кваз Юнусан патав юзаз- юзаз фена.

- Предложенида гзаф гафар гьи гьарфунилай башламишзава?

Ю ю гьарф са цIарцIе иердиз ва михьивилелди кхьин.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Диктант. Юлдаш галаз хьайила, рехъ алахьда. Югъ гафари тухда, йиф ахвари. (Мана ачухарда.)

- Мисалар гьи гьарфунилай башламишзава?

- Ада шумуд сес къалурзава?

- Тарсуна квекай рахада?

VI. Ял ягъунин декьикьа.

VII. ЦIийи тарсунин винел кIвалах.

1. Упр. 90.(Хуралай.)
2. Упр. 91. (Кхьин.)

   Юлдаш, уюнар гафарин схемаяр рангунин карандашрал туькIуьрун.

Нетижа1. *Ю* гьарфуни гафунин эвел кьиле кьве сес къалурда: *Й* ва *у*.

Нетижа 2. *Ю* гьарфуни ачух сесинин къулухъ къведай дуьшуьшра кьве сес къалурда: *Й* ва *у*.

3. **Ктабдихъ галаз кIвалах**

   Упр.92. (Варцарин тIварар кхьин ва *ю* гьарфунин кIаникай цIар чIугун.)

VIII. Мягькемарун патал упражненияр.

Жуьтера кIвалах.

Упр. 93. Ю гьарф кваз преложенияр туькIуьрун.

IX. Къугъун.

Кьве кІватІал аялри *Ю ю* гьарф квай гафаралди гьуьжетар ийида. Гзаф гафар жагъай кватІал гъалиб жеда.

X. Тарс умумиламишун.

- Къе тарсуна чна гьи гьарфунин кьетІенвилерал кІвалахна?
- Гьихьтин нетижаяр арадал атана?
- Тарсуна куьн гуьгьулдин шикилар къалур.

XI. КІвалин кІвалах.

Упр. 94.

XII. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кІвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Ю гьарф квай гафар кхьихь.

   Югъ, юзун, юкь, юлдаш, юргъ, ютур, юргъа, юг, юбка, юбилей, костюм, жюри, парашют, тюлень, салют, юрк, юхсул, юрт, юкІ.
2. Ю гьарф квай 5-7 гаф хуралай кхьихь, ю гьарфунин кІаникай цІар чІугу.
3. Ю гьарфуни кьве сес къалурзавай пуд гафуниз схемаяр туькІуьра ва рангаралди къалура.(Юкь, июль, тюлень)
4. Агъадихъ галай предложенияр кхьихь. Ю гьарф квай гафар слогриз пая.

   Юнусни Юсуф юлдашар я.

   Июнь, июль, август гатун варцар я.
5. *Уюнар* гафуна шумуд ачух тушир сес аватІа, лагь.
6. Юргъа, юкь, юргъ гафар кутуна, пуд предложение туькІуьра ва тетрадра кхьихь.

7. **КІватІалрин къугъун.** Къугъун тарсунин эхирдай цІийи тарс мягькемарун ва яратмишунин кІвалах гегьеншарун патал тухуда.

Аялар сад хьиз жергейриз пай жеда. Сад лагьай партайрал са гаф кхьенвай чарар эцигда (Юбка,югъ, юбилей). Гьар са партада авай аялри санал са предложение туьк1уьриз кхьида ва кьулухъ галай партада авайбурув чар вугуда. Абуруни, манадихъ кьадайвал, предложение туькІуьрна кхьида. Эхиримжийри предложение кхьена куьтягьайла, абурукай сад, арадал атай, гьикая алай чарни гваз, доскадал фида. Нубатралди кІелда.

8. **Диктант.**

Урус учительница.

Мария Ватандин дяведин чІавуз чи хуьруьз аялриз тарсар гуз вичин хушуналди атана. Ам вичин мураддив агакьна. Хуьре вирида адаз къе, чи рикІ алай Марьям, лугьузва. Адаз чи хуьр ва ана яшамиш жезвай агьалияр гзаф бегенмиш хьанва.(36 гаф.) (Д. Абдуллаев)

12-тарс

Тарсунин кьил: О, Ё, Ы, Щ гьарфар.

Тарсунин метлебар: *о, ё, ы, щ* гьарфар квай гафар маса чІалай атунихъ танишарун, аялриз дуьз ва гуьрчегдиз кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чІал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз *о, ё, ы, щ* гьарфар урус чІалай атай гафара кхьидайди чир жеда, *о, ё, ы, щ* гьарфар гуьрчег кхьинал кІвалахда, шикилдай предложенияр туькІуьриз чир жеда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар,

карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Тарс тешкилун.

- Фендигар сикI, фенд къурмишиз,
  Вуч кIанзава, вуж алцуриз?
- Зи тержиба машгьур ийиз,
  Атанва къе квез тарс чириз!

Тарсуниз, аялрин гуьгьуьл ачухарун патал, сик1рен игрушка гъида.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун.

Я ва *ю* гьарфар квай гафар тетрадрай кIелун.

Ю гьарфуни кьве сес къалурдай гафунин схема доскадал, рангунин мелерал, туькIуьра.

III. Чирвилерин важиблувал.

Доскадал *Огни, ёлка, щётка* гафар жеда.

1. Огни шегьер масан я,
   Вич гуьзгуьдин макан я.
2. Ёлка мугьман хьана чаз,
   ЦIийи йисан савкьват гваз.
3. ЫспартадинГуьзелвилер акуна
   Хтай касдиз еке таъсир авуна.

(Туьркиядин шегьер)

4. Щётка къачу, къуллугъ ая чекмедиз,
   Мани лугьуз, экъечI гила сегьнедиз.
   Доскадал алай гафарин сифте гьарфуникай цIар чIугун.

IV. Михьи кхьинар

О о Ё ё Ы ы Щ щ са царцIе иердиз ва михьивилелди кхьин.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Словардай аялри *о, ё, ы, щ* гьарфар квай гафар жагъурда.

Тарсунин метлеб лугьуда.

VI. Ял ягъунин декьикьа.

VII. Ц1ийи тарсунин винел кІвалах.

1. *О, Ё, Ы, Щ* гьарфар квай гафар словардай гьардакай пуд- кьуд кхьида. Таржума ийиз алахъда.

Нетижа. О, ё, ы, щ гьарфар урус ч1алан гафара кхьида.

2. Упр. 95. (Кхьин.)
3. Жуьтера кІвалах

   Упр. 96.

   Хуралай кхьин ва къвалал ацукьнавайбуру тетрадар дегишарда, ктабдай ахтармишда.

VIII. Мягькемарун патал упражнениярь.

1. Упр. 97.

   Предложениярь кІевиз кІелун.
2. Правиладал кІвалах.

IX. Къугъун «Муаллим- муаллим».

Партада авай аярикай сада муькуьдаз словардай *о, ё, ы, щ* гьарфар квай 7-8 гафунин диктант гуда, таржума ахтармишда.

Ахпа аялрин роляр дегишарда.

X. Тарс умумиламишун.

-Къе чна тарсуна гьихьтин гьарфар квай гафариз фикир гана?

-А гафариз лезги чІалаз таржума ийиз хьанани?

- Гьа гьарфар гьихьтин гафара кхьида?

XI. КІвалин кІвалах.

О, ё, ы, щ гьарфар квай гафар кутуна кьуд предложение кхьихь.

Хъсан къимет кІандай аялри суьгьбетдин къайдада кьихь.

XII. Тарсунин нетижа.

- Тарсуна куьн гуьгьулдин шикилар къалур.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кIвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. **О** гьарф квай гафар кхьихь ва гьа гьарфарин кIаникай цIар чIугу.

   Орден, отряд, подвал, поезд, радио, район, Россия, собрание, стол, столица, телефон, трактор, точка, ток, закон, доска, завод, предложение, космос, матрос.

2. **КIватIалрин къугъун**. Классда авай аялар к1ват1алриз пай жеда.**О** гьарф квай гафар фагьумна, метлебдиз килигна кхьида.

   Сад лагьай ряддин аялри- пеше къалурдай гафар.

   Кьвед лагьай ряддин аялри- идарайрин т1варар.

   Пуд лагьай ряддин аялри- техникадин тIварар.

   Гьар кIватIалдай сада нубатдалди чпи кхьей гафар кIевиз кIелда, муькуь кIватIалрин аялри алава хъийида.

3. Гафарикай предложенияр туькIуьра.
   1. Москва, Ватан, чи, я, столица.
   2. Океан, теплоход, балугъар, кьун.
   3. Предложенияр, точка, эхир, эцигун, бязи.

      1. Москва чи Ватандин столица я.
      2. Теплоходди океанда булугъар кьазва.
      3. Бязи предложенийрин эхирда точка эцигда.

4. Кими гьарфар эхцигиз кхьихь.

   Б…тинкаяр, с…лдат, к…см…навтар, матр…с, к…мбайн.

5. **Ё** гьарф квай гафар кхьихь.

   Лётчик, ёлка, самолёт, учёт, вертолёт, клеёнка, пулемёт, вахтёр, расчёт, гипнотизёр, репортёр, чертёж, заём, казённый, селёдка, контролёр, объём, комбайнёрвал, счёт, монтёр, отчёт.

6. Винихъ ганвай 5 гаф кваз преложенияр туькIуьрна, кхьихь. **Ё** гьарфунин кIаникай ц1ар ч1угу.
7. Гьар сеферда пуд гьарф акъагъиз 4 лагьай гьарф кхьихь ва арадал атай мах кIела.
   WQRБUINИZVGБYLJИGFDXIUYAREWTSWGУJWZHSDF.

8. К1ела. Сифте **о** гьарф квай, ахпа **ё** гьарф квай гафар кхьихь.
   Совхоз, Лётчик, приёмник, школьник, маёвка, шахтёр, Осман, океан, шофёр.
9. АтIудай гьарфарикай *ящикI, щётка* гафар туькIуьра.

10. Агъадихъ галай гафар кьве столбикда кхьихь.
    Существительное, радиоактивный, профсоюзный, заведующий, пластырь, искусственный, капитальный, посылка, общественный, табельщик, управляющий.

11. Дуьз кIела, кхьихь ва **щ** гьарфунин кIаникай цIар чIугу.
    Щёткадив на сив-сарар
    чуьхуьх гуьцIиз илисна,
    мукьвал- мукьвал щёткани
    порошокдал илис на!
    М. Къуруш.

12.Агъадихъ галай гафар кваз предложенияр туькIуьра.

Щётка, дежурный, вожатый, общежитие.

13.Гафарин диктант.

Общий, борщ,училище, община, реактивный, общество, забастовщик, ящик1, полярный, музыкант, казённый, адыгъви, призывник.

14.Шикилдай сочинение кхьихь.

(Сочинение кхьин патал шикил муаллимди вичи хкяда ва гьа шикилдиз килигай план аялрин куьмекдалди туькIуьрда.)

Тарсунин эхирдай гьарда вичи кхьей сочинение кIелда.

(Художник М. М. Байрамбекован «ХъуьтIуьн лишанар» шикилдай).

Чешнедин план.

1. ХъуьтIуьн югъ.
2. ХъуьтIуьн либас.
3. Хур цIару нуькIвер.

   Гафар: рагъ, алахьай югъ, вили цав, михьи гьава, нур, живедин цIелхемар, ц1арц1ар гузва, чуплах,кьецIил, тарар, живеди кьунва, хур цIару нуькIвер, тарарин хилер, агаж хьана, чуьл, дагъларин кукIвар, аяз, там, кьуьд, ничхирар, гьайванар къекъуьн.

Тарс 13.

Тарсунин кьил: Ъ сес ва гьарф.

Тарсунин метлебар: ъ гьарфунин кьет1енвилерихъ танишарун, аялриз гьарф дуьз ва гуьрчегдиз кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз ъ гьарфуни лезги чIала сес къалурдай дуьшуьшар чир жеда, ъ гьарф гуьрчег кхьинал кIвалахда, шикилдай предложенияр туьк1уьрда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф.

I. Тарс тешкилун.

Акьул, камал

Уьмурдин ви лувар я,

Илимлу кас

Хуьр, кIвал патал сувар я.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун.

КIвалин кIвалах тамамарнавай къайда ахтармишда ва *о, ё, ы, щ* гьарфар квай гафар нубатралди лугьуда.

III. Чирвилерин важиблувал.

Кроссворд. МискIалар.

1. Цавун кьулал магьидин кур. (Варз)
2. Цик акатда - кьежидач,
   Рагалай аватна кьежидач. (Хъен)
3. Къуларин султан, гишиндаз дарман. (Къажгъан)
4. Са цла кьве стха, сад- садаз такваз. (Вилер)
5. Пуд стхади кIватIда, са стхади неда. (Кьуьд)
6. Кьуд стхадал са бармак. (Стол.)
7. Пешер даим къацубур, вилер чIулав, лацубур. (ЦипицIар)
8. РикI кIарасдин къенева, кхьидайдан гъилева. (Карандаш)
9. Са кIвале кьве хзан ава,
   Къанни цIикьвед инсан ава. (Сарар)
10. Са муьхце кьве ракIар ава. Муьхцин къене шагьвар ава. (Нер)

IV. Михьи кхьинар.

ъ иердиз ва михьивилелди са цIар кхьин.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Къацу, ваъ, хъархъ, таъмин, рагъ, Муъмин, муьгъ, Муъминат.

- Векъи лишанди гьарф арадал гъизвай гафар са цIарцIе кхьихь.
- Амукьай гафар муькуь цIарцIе кхьихь.
- Кьвед лагьай цIарцIе авай гафара векъи лишандикай цIар чIугу.
- Гьи цIарцIе авай гафар лугьудайла ъ сес ванн жезва?
- Тарсунин метлеб ни лугьуда?

VI. Ял ягъунин декьикьа.

Вири санал къарагъ кIвачел,

Гъилер эциг куьне кьилел.

Са са кІвачел хкадра,

Галат чандай акъадра.

VII. ЦІийи тарсунин винел кІвалах.

1. Упр. 102.

   Шикилрай кІвалах.

2. Упр. 103.
3. Кьилди ктабдихъ галаз кІвалах.

   Упр. 104.

VIII. Тарс умумиламишун.

-Къе тарсуна чаз ъ вуч чир хьана? (Лезги ч1ала ъ гьарф хьиз сесни ван къведа)

- Гьихьтин гафара адан сес ван къведа?

IX. К1валин к1валах.

Упр. 105.

X. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кІвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун

Дидакдикадин материалар.

1. Ъ гьарф квай гафар кхьихь.

   Ваъ, яъ, неъ, Муъмин, Муъминат, съезд, объявление, подъезд, таъмин, таъсир.

2. Шиир кхьихь. Векъи лишандин кІаникай цІар чІугу.

   Им векъи лишан я,

   Амма ваъни яъ лугьумир.

   Гафара ам сес жеда

   Муъминат ва неъ лугьур.

М. Къуруш.

3. Векъи лишан квай гафар хуралай кхьихь. Абур кваз 3 предложение туькІуьра.

4. Предложение кхьихь, векъи лишандин кІаникай цІар чІугу.

Кьурагьа дидедиз яъ лугьуда.

5.Предложенида авай слогрин кьадар гьисаба.

6. Агъадихъ ганвай гафарин схема чIугуна, рангаралди къалура.

Съезд, Муъмин, объявление.

7.Агъадихъ галай гафарин къаншарда **ъ** квай гафар кхьихь. Абур сад- садав гекъига, манаяр гьик1 дегиш жезватIа, лагь.

Мумин-

ва-

я-

не-

8.**Ъ** лишандин куьмекдалди ц1ийи гьарфар туькIуьра, а гьарфарикай гафар ва предложенияр туькIуьрна, кхихь.

9. Халкьдин мисалар чир ва кьвед хуралай кхьихь .

1. Пис ник ваъ, пис иеси жеда.
2. Вири таб я, илим- гьахъ.
3. Къелем патахъди ятIани, кхьин дуьз ийида.
4. Гьахъ эхир винел акъатда.
5. Адахъ буй ава, суй авач.

10. Векъи лишандин куьмекдалди арадал атанвай гьарфар квай гафар кхьихь.

11. **Михьи кхьинар.**

Ислягьвилин къуш.

Лиф гзаф акьуллу къуш я. Ада масадаз зиян гудайди туш. Лап дегь заманда са пагьливандин кьилел алукIзавай шлемда лифре муг авуна. Пагьливан вичин кьушунни галаз маса вилаятдиз дяве ийиз физ гьазур хьанвайла, адаз муг акуна. Пагьливан фикирдик акатна.

Адаз дяве авун хъсан акунач ва вичин къушунриз кьулухъди элкъуьнин буйругъ гана. Адалай гуьгъуьниз лиф ислягьвилин къуш яз халкьдин арада машгьур хьана. (62 гаф). (Ш. Исаев)

12.**Диктант.**

ХъуьтIуьз чуьлда.

Кьуьд алукьуникди чуьллер баябан хьана. Амма хъуьт1уьзни ина кIвалах акъваззавач. НикIер гатфарин тумар цуниз гьазурзава. Инсанри иниз фитер гъизва, живер кьунин кIвалахар кьиле тухузва. ХъуьтIуьз никIера живер кьун важиблу кар я. Ада гатфариз накьвадин ламувал хуьдай ва набататар фад-фад чIехи ийидай мумкинвал гуда. (43 гаф) (2- классдин «ТIебиат чирун» ктабдай).

Тарс 14.

Тарсунин кьил: Ь гьарф.

Тарсунин метлебар: *ь* гьарфунин кьет1енвилерихъ танишарун, аялриз дуьз ва гуьрчегдиз гьарф кхьиз чирун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялриз *ь* гьарф квай гафар са ц1арц1яй муькуь цIарцIиз акъудиз чир жеда, *ь* гьарф гуьрчег кхьиз чир жеда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, карточкаяр, алфавит, даяхдин ишараяр, гьарфарин карточкаяр, ТСО.

Тарсунин финиф

I. Тарс тешкилун.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун.

Ъ квай гьарфар доскадал жеда. Аялри абур алфавитдин къайдада эцигда.

III. Чирвилерин важиблувал.

И гьарфарин къимет хуьх,

Дидед чIалан гьуьрмет хуьх!

Ъ Ь

IV. Михьи кхьинар.

МискIал.

Пальтода ава,

КIуртуна авач,

Марьямаз ава,

Рашидаз авач.

Вичелай хъуьтуьлд

Алфавитда амач. (Ь гьарф.)

Ь иердиз ва михьивилелди кхьида.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

Векъи лишан, яргъалай хьиз,

Хъуьтуьлдахъ икI рахазвай: - Муъминат,

вун гьина авай? - Нарьянадихъ къугъвазвай.

Жавабда авай сифте гафуна авай хъуьтуьл лишандиз фикир це ва тарсунин кьил лагь.

Кьве аялди доскадал слограл, ц1ийи цIарцIиз акъуддайвал, гафар кхьида. Амайбуру ахтармишда.

Гафар: Аль-бом, на-чаль-ник, пальто, боль-ница, куль-ту-ра, конь-ки-яр, курь-ер.

Чна къе тарсуна вуч чирда?

VI. Ял ягъунин декьикьа.

VII. Ц1ийи тарсунин винел к1валах.

1. Жуьтера к1валах.

   Упр. 106. (Сада варцарин тIварар кьида, муькуьда- амай гафар.)

2. Упр. 107. Ь гарф квай гафар слогриз пайда.
3. Правиладал к1валах.
4. Упр. 108. Хуралай чирна кхьида. Жува жув ктабдай ахтармишда.

VIII. Мягькемарун патал упражненияр.

1. Яратмишунин диктант.

   Марьямни зун юлдашар я. Чна кьвед лагьай классда кIелзава. Герек карда чна сада садаз куьмекар гузва. Марьямаз бубади шегьердай яру пальто гъана… (Аялри давамарда.)

IX. Къугъун.

Хцабунар.

Цавай фидай пехъ

Яда за ви хъвехъ

Собранидиз яб це

Яб атIана заз це. (Аялри, чпиз чидай хцабунар рикIел хкиз, лугьуда.)

X. Тарс умумиламишун.

- Аялар, къе тарсуна чаз вуч чир хьана?

- Куь рик1ел *ь* гьарф квай гьихьтин гафар аламукьна?

- Абур слогралди маса цIарцIиз гьикI акъудда?

- Куь гуьгьуьл заз шикилралди къалура.

XI. К1валин к1валах.

Упр. 109.

XII. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур к1валахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дактикадин материалар.

1. ХъуьтIуьн варцарин тIварар кхьихь. Ь лишандин кIаникай цIар чIугу.

2. Шиир хуралай чирна, кхьихь. Юлдашди ахтармишрай.

Имни мягкий знак я,

Лишан я ам, са сес туш.

Фикир гана к1ел ая

дуьнья, июнь, июль хуш.

М. Къуруш.

3. Шиирдай квай хъуьтуьл лишан квай гафар кутуна пуд предложение туькIуьра.

4. Эхирда хъуьтуьл лишан авай варцарин т1варар галай-галайвал кхьихь, хъуьтуьл лишандин кIаникай цIар чIугу.

Декабрь, апрель, май, февраль, март, ноябрь, август, сентябрь, июнь, октябрь, июль, январь.

5. Хъуьт1уьн варцарин тIварар кваз предложенияр туьк1уьра. Абуруз схемаяр ч1угу.

6. **Ь** лишан квай гафар кхьихь, абур **ь** лишан юкьва, эхирда хьуниз килигна, кьве столбикдиз чара ая.

Секретарь, больница, председатель, сельсовет, вождь, букварь, альбом, тетрадь, Марьям, Якьуб, Рабият, Ильяс.

7. **Ь** лишан эхирда авай гафарихъ –ди, -диз, -дин эхирар акализ, кхьихь.

Секретарь- секретарди, секретардиз, секретардин.

Эхирар акалайла, **ь** лишан кхьин тийидайдан гъавурда тада.

8. Точкаяр алай чкайрал лазим тир гьарфар (лишанар) эхцигиз, кхьихь.

Ил…яса к..вед лаг…ай классда к…елзава. Чи баг…дин мук…ув бол…ница гва.

9. Агъадихъ галай гафар кхьихь, сад- садав гекъига, **ь** лишан чара авунин манада авай гафарин кIаникай цIар чIугу.

Альбом, Марьям, июль, дуьнья, сельсовет, учитель, Ильяс, учительница, Ильямудин. Дуьньямудин.

10. **Чирзавай изложение.**

Къарникъузар.

Рагъ авай чими йикъар къвез алатзавай. Августдин эхир хьана. Сентябрь алукьна. Вердиди гадайриз чуьлда гзаф къарникъузар ава лагьана. Пакад юкъуз гадаяр, зинбиларни къачуна къарникъузар гъиз тамуз фена. Аялар гьарнихъ чкIана.

Югъ нисинилай алатна. Аялри сада- садаз эвериз башламишна. Вири аялар, вилик меслят хьайивал, чIехи таран к1аник к1ват1 хьана. Виридан зинбилар къарникъузрай ва чуьлдин емишрай ац1анвай. Ахпа аялар, са тIимил вахтунда къугъунар авуна, манияр лугьуз-лугьуз рекье гьатна. (65 гаф) (А. Серафимович).

Чешнедин план.

1. Зулун вахт.
2. Аялар къарникъузар гъиз фин.
3. Аялар тама.
4. Аялар кIвалериз хтун.

Гафар:йикъар, сентябрь, нисинилай, зинбилар, лугьуз-лугьуз.

11.Гафарин диктантар.

1. Фитне, гъуьрчехъан, космонавт, кфил, рабочий,таяр, инсанвал, къуллугъ, цифер, цегв.
2. Твар-ван, сугьбет, вакъиаяр, селлер, тварар, бейкарвал, дагъустанви, йикъар.

15-тарс

Тарсунин кьил: Гужлу ва зайиф сесер.

Тарсунин метлебар: Гужлу ва зайиф сесерихъ танишарун, грамматикадин рекьяй чирвилер артухарун, чIал гегьеншарун.

Виликамаз кьунин нетижаяр: аялар гужлу ва зайиф сесерихъ таниш жеда, абур квай гафар дуьз кIелиз ва кхьиз чир жеда.

Тадаракар: ктаб, рангунин карандашар, рангунин мелер, шикилар, гьарфарин лент, карточкаяр, таблица.

Тарсунин финиф

I. Тарс тешкилун.

Лап хъсандиз к1елда чна
Вик1егь ксар хьун паталди,
Чи дидейрин, бубайринни
Баркаллу тIвар хуьн паталди.

II. КIвалин кIвалах ахтармишун.

КIвалин упражнение кIелун.

III. Чирвилерин важиблувал.

1. Диктант.
    1. Космический корабль стартдиз гьазур я.
    2. Хъсанвал гьавайда квахьдач.
    3. Зуьрнечи, зилчи, ва далдамчи худда гьатнавай, абуруз мад садан ванни хквезвачир.
2. Сад лагьай предложенида ачух сесерин кIаникай цIар чIугу.
3. Квед лагьай предложенида ачух тушир сесерин кIаникай цIар чIугу.

IV. Михьи кхьинар.

Чилин кIаник хъфена

Ч1емив ацIай кьеч,

Ам хкудна чуьнуьхиз

Садавайни жеч. (Муьнуьгъ)

1. Жавабдин эхиримжи гьарф (*Гъ гъ*) михьивилелди ва гуьрчегдиз са цIарцIе кхьихь.
2. Жаваб слогриз пая.
3. Шумуд ачух ва ачух тушир сес аватIа, лагь.

V. Тарсунин метлеб эцигун.

1. Шикилдай кIвалах.
2. 1. Бубадин чуру рехи хьанва.

   2.Гададал чуру рангунин перем ала.

   Сад хьиз кхьенвай гафарин манадиз фикир це. Гужлуз ва зайифдиз акъатзавай сесериз фикир це.

VI. Гуьгьуьлдин декьикьа.

VII. ЦIийи тарсунин винел к1валах.

1. Упр. 110. (Кхьин)
2. Упр. 111. (Кхьихь)

VIII. Мягькемарун патал упражненияр.

1. Жуьтера кIвалах.

   Упр. 112.
2. КIватIалра шикилрай кIвалах

   Упр. 113.
3. Кьилди ктабдихъ галаз кIвалах.

   Упр. 114.

IX. Къугъун.

Фадлугьунар.

Акад пипIел кикер хъипи нуькI ала.

Каинатан хъипи нуькIрел рикI ала.

X. Тарс умумиламишун.

- Къе тарсуна чун гьихьтин сесерихъ таниш хьана?

- Абур квай гафар низ чир хьана?

- Куь гуьгьуьл заз шикилралди къалура.

XI. КІвалин кІвалах.

Упр. 115.

XII. Тарсунин нетижа.

- Аялар, ша гила гьарда вичи тарсуна авур кІвалахдиз къимет гун.

Аялриз къиметар эцигун ва къиметриз баянар гун.

Дидактикадин материалар.

1. Гафар кхьихь.

Кал, кар, кул, кур, куьн, кун, чам, чара, чил, чан, чеб, чар, пар, пек, тар, таб, тай, туш, ацун, къацу, цан, цун, це, яц.

Ачух тушир сесер кІелзавай къайдадиз фикир це.

2. Метлебдиз килигна гафар кухтаз, кхьихь.

… тар … тум … кун

… тар … тум … кун

… кар … кул … тай

… кар … кул … тай

Кухтадай гафар: къуьлуьн, ичин, перцин, маларин, уьзуьмдин, шткидай, ц1ивин, гададин, хваран, ядай, бармакдин, зегьметдин.

3. Метлебдиз килигна *чуру, тар* гафар кваз кьуд предложение туькІуьрна, кхьихь.

4. Текстина кьве метлебда авай гафар чпиз талукь гафарни галаз кхьихь. Абура гьихьтин сесер аватІа, лагь.

Чи багъда еке тар ава. Ашукьди тар язава. Зи туп1арал таб акьалтна. Таб авун герек туш. Бубади салаз пер яна. Бубадихъ галаз барабар пер ягъиз тежезвай гададин, пер хазвай. Газаррин тум цана. Ахпа ада перцин тум ц1алцІамарна.

5. Халкьдин мисалар кхьихь ва мана ачухара.

1. Вик1егьвал са сятда сабурлувал я.
2. Инсандин гьахъсузвили эхирни ам вич гьелекда.

3. Ватандин къадир гъурбатда чир жеда.
4. Халкьдиз яб тагай пачагь фад тахтунай аватда.
5. Акьул маса къачуз жедай затI туш.

6. Ахтармишунин михьи кхьинар.

Йифиз рекье.

Варз алачир. Йиф виле эцягъай тIубни таквадай хьиз мичIи тир. Куд пад багъ-бустан, никIер, векьин уьруьшар тир. Амма анра йифиз касни амачир. Яргъал рекьин са кьадардиз фейила, зун акъвазна. Гила анлай гьар патахъ жигъирар чк1анвай. Инсанар къуларив гумаз агакьрай лагьана, фикир авур зун са жигъирдай т1уз физ эгечIена.

7. Диктант.

Хайи хуьруьз.

Ингье за чи хуьруьз физвай къекъуьнар алай жигъирдай ялзава. Чил, векьер,кьуд пад дехьне къвайи марфади кьежирнава. Закни кьурай гъал кумач, кIвачер кьарадай цIуьдгъуьнзава. Жигъир текдиз дагъдиз экъечIзава. За кам кязава. Зи вилик, капан кьулал алайди хьиз, зи хуьр ачух жезва. (41 гаф) (Н. Думбадзе).

8. Яратмишунин диктант.

Саядан кIел.

Саяд гьар йисуз … каникулриз Марият … патав къвезва. Ада ученикрихъ … колхоздиз гатун кIвалахра …гузва. Виридалайни викIегь хьайи … колхоздин правлениди са вижевай кIел… .

Кухтадай гафар: гатун, бадедин, галаз, куьмекар, Саядаз, багъишна.

Ишлемишай литература

1. Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. – М.: АПН РСФСР, 1959 г.
2. Сеченов И. М. Избранные философские и психологические произведения. – М., «Госполитиздат», 1947 г.
3. Рамалданов А. Р. Лезгинский язык. Учебное пособие для 2 класса. ООО «Издательство НИИ педагогики», 2013 г.
4. Рамалданов А. Р. Литературное чтение. Учебное пособие для 2 класса. ООО «Издательство НИИ педагогики», 2013 г.
5. Сифтегьан классар патал лазги ч1алан ва литературадай кIелунин программаяр. 2009 й. Издательство НИИ педагогики.

КЬИЛЕР

1. Гъавурда твадай чар ……
2. 2 - классда лезги чIалан методикадинни илимдин дибар чирун…….
3. Методикадин меслятар пособие туькIуьр хьуникай……..
4. Грамматика, дуьз кхьин ва чIал гегьеншарун …….
5. Михьи кхьинар……..
6. Сивин ва кхьинрин чIал ……
7. Ч1ал гегьеншарунин кIвалах ……
8. Предложение, гаф, сес, гьарф …….

ЧIалан паяр

9. *Вуж? вуч?* суалриз жаваб гудай гафар……..
10. Гьайванриз гузвай лакIабра чIехи гьарф…….
11. Шегьеррин, хуьрерин тIварарин кьиле ч1ехи гьарф
12. Вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? суалриз жаваб гудай гафар ……
13. *Гьихьтин*? суалдиз жаваб гудай гафар …….
14. Хсуси нетижаяр ……..
15. Метапредметдин арада авай алакъаяр …….
16. Предметдин нетижаяр …….
17. Гуьзлемишзавай предметдин нетижаяр …….
18. Календарно-темадикадин планирование……..
19. 2 лагьай класс патал тематикадин пландин чешне.....
20. Сятер тарсариз паюн …….
21. Тарсарин планар……..

Мейланова Жаклина Шарафудиновна